

ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΩΝ ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΥΠΟ

ΛΙΖΑΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Πολλοί συγγραφείς ασχολήθηκαν με τον Καταμερισμό της Έργασίας. Οί περισσότεροι όμως περιορίζουν την έρευνά τους στην τεχνική μορφή αυτού του νόμου ή τον έρευνούν, όπως εμφανίζεται στη διαμόρφωση των επαγγελματιών.

Λίγοι είναι αυτοί που κατάλαβαν τη μεγάλη σημασία, του Καταμερισμού σ' όλες γενικώς τις εκδηλώσεις της ζωής. Μεταξύ των λίγων αυτών κατέχουν τη σπουδαιότερη θέση οί αρχαίοι συγγραφείς. Ο Ξενοφών, ο Πλάτων, και ιδίως ο Άριστοτέλης αναφέρουν συχνά διάφορα σαφέστατα παραδείγματα Καταμερισμού της Έργασίας. Διαισθάνονται καλύτερα από τόσους μεταγενέστερους την κοινωνική σημασία του νόμου αυτού, αν και δεν ασχολούνται συστηματικά με αυτόν.

Πρώτος ο Auguste Comte έτόνισεν, ότι ο Καταμερισμός δεν βρίσκει εφαρμογή μόνον σία οικονομικά φαινόμενα, αλλά και σ' όλες τις εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής. Βλέπομε καθαρά, ότι ειδικεύονται ολοένα περισσότερο οί επιστήμες, οί διάφορες διοικητικές και πολιτικές λειτουργίες, ακόμη και στίς Τέχνες παρατηρείται ή τίσισ γά ειδικεύονται.

Έξ άλλου και οί έρευνες των διαφόρων βιολόγων έθεσαν τον νόμο του Καταμερισμού υπό τέτοιο φως, ώστε να μην είναι πιά δυνατόν ν' άμφισβητήσει κανείς τη γενικότητά του. Το τελευταίο αυτό φαίνεται καθαρά αν παρακολουθήσωμε την εξέλιξη των ζωντανών οργανισμών από τή πρωτόζωο ως τον άνθρωπο. Όσο περισσότερο ειδικευμένες είναι οί λειτουργίες του οργανισμού, τόσο περισσότερο είναι ανεπτυγμένος και εξελιγμένος.

Όλοι ανεξαιρέτως οί οργανισμοί έχουν διάφορες λειτουργίες, απαραίτητες για τή διατήρησή τους στη ζωή, π. χ. τή λειτουργία της προσλήψεως και της άφομοιώσεως της τροφής, τις λειτουργίες των αναπνευστικών οργάνων κ.λ.π. Οί λειτουργίες αυτές, όπως είπαμε, είναι απαραίτητες σ' όλους τους οργανισμούς, αλλά από τή ειδικώς για τις λειτουργίες αυτές προωρισμένα όργανα και από τόν τρόπο, με τόν όποιο λειτουργούν αυτά, καταλαμβάνομε σέ τι βαθμίδα εξέλιξεως βρίσκεται ο οργανισμός αυτός.

Στά πρωτόζωα πού, όπως είναι γνωστό, δεν αποτελούνται παρά από ένα μόνο κύτταρο, ολόκληρο τή σωμα τους είναι διαδοχικά τή μοναδικό όργανο για όλες τις αναγκαίες λειτουργίες. Παρατηρώντας όμως τή πύ εξέλιγμένα ζώα, βλέπομε πως σιγά σιγά ειδικεύονται τή όργανά τους,

προσαρμοζόμενα σε μία μόνο λειτουργία, ως ύπου φθάσαμε στον άνθρωπο, που παρουσιάζει σαφή εικόνα τελείου Καταμερισμού όλων των λειτουργιών μεταξύ όλων των οργάνων:

Αυτά από βιολογικής απόψεως. Πρέπει να προσθέσω όμως δύο λόγια για όσους ασχολούνται με μία οποιαδήποτε επιστήμη.

Ξέρουμε όλοι ότι κάθε επιστήμη σκοπό έχει να ταξινομή, κατά το δυνατόν τελειότερα, τα φαινόμενα και τα γεγονότα που αποτελούν το αντικείμενο αυτής. Δεν είναι δυνατόν ν' αντιληφθούμε κάτι αν δεν το συγκρίνουμε με κάτι άλλο. Βρίσκοντας δὲ τὰ κοινὰ ἢ τὰ διαφορετικὰ χαρακτηριστικά διαφόρων πραγμάτων, τὰ αντιλαμβανόμαστε, και τούς δίνουμε αναλόγως με τις ιδιότητές τους, μία ωρισμένη θέση κοντά σ' άλλες συγγενικές έννοιες.

Δὲν κάνουμε δηλαδή άλλο, παρὰ νὰ ταξινομοῦμε έννοιες. Ἡ ταξινόμησις ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατή, παρὰ ἂν ἀναλύσωμε κάθε έννοια, ὥστε νὰ βροῦμε τὰ χαρακτηριστικά της καὶ γενικῶς ὅλες τὶς ιδιότητές της.

Ἐχοντας στὸν νοῦ μας μία έννοια δὲν κάνουμε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ σκεπτόμαστε μὴ σειρὰ χαρακτηριστικῶν της. Καὶ ὅσο καλύτερα ταξινομημένα εἶναι αὐτά, τόσο σαφέστερη μᾶς φαίνεται ἡ έννοια.

Ἐπομένως και ἐδῶ δὲν βλέπομε παρὰ μὴ ωραία εφαρμογὴ τοῦ νόμου τοῦ Καταμερισμοῦ.

Ἀναλύομε γιὰ ν' αντιληφθούμε, διότι ἡ ἀντίληψις χωρὶς ἀνάλυσι δὲν εἶναι δυνατή.

Τὴν ἀντίληψι αὐτὴ τοῦ σκοποῦ τῆς επιστήμης φαίνεται νὰ ἔχη και ὁ Descartes (1), που ἔγραφε πρὸ τριακοσίων περίπου ἐτῶν:

«Δὲν παραδέχομαι κανένα πρῶγμα ὡς ἀληθές, ἂν δὲν τὸ γνωρίζω κατὰ βίαιος. Κάθε δυσκολίαν που μοῦ παρουσιάζεται υποδιαίρω εἰς ὅσαν τὸ δυνατόν περισσοτέρας ἄλλὰ μικροτέρας, τὰς ὁποίας νὰ δύναμαι νὰ γνωρίσω τελείως και δι' αὐτῶν νὰ δύναμαι νὰ υπερπηδήσω τὴν ἀρχικὴν δυσκολίαν. Ὅδηγῶ τὰς σκέψεις μου ἀρχίζων ἀπὸ τὰ γνωστὰ και εὐκολώτερα ἀντικείμενα διὰ νὰ ἀνέλθω βραδῶς, κατὰ βαθμὸν, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὰ πλέον πολυσυνθέτους γνώσεις. Καὶ κάμνω πάντοτε ἀνασκόπησιν εἰς κάθε μου πρῶξιν, διὰ νὰ βεβαιωθῶ μήπως ἔχω τίποτε παραλείψει» (2).

Ἀπὸ τ' ἀνωτέρω καταλαβαίνομε ὅτι ὁ Καταμερισμὸς δὲν εἶναι κάτι, που δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο γιὰ ἓνα ὁρισμένο σκοπό, ἀλλὰ παρουσιάζεται ὡς νόμος ἔμφυτος σὲ κάθε ἐκδήλωσι τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

1) Discours de la Methode Paris 1930 2^e Partie p. 16.

2) Μετάφρασις τοῦ ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸν Κ. Π. Παπαϊωάννου—Ἡ επιστημονικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἐργασίας. Ἀθήναι 1929 σελ. 12.

Α. ΛΟΓΟΙ ΥΠΑΡΞΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΥ

Ὁ Καταμερισμός, ἀπὸ τὴν πλαυτέρῃ του ἔννοια, εἶναι, ὅπως εἶπαμε, νόμος ἔμφυτος στὸν ἄνθρωπο καὶ δὲν εἰσάγεται χάριν ἐνὸς ὀρισμένου σκοποῦ. Ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς του βρίσκεται ἀπλῶς στὴ φύσι τοῦ ἀνθρώπου.

Αὐτὸ τὸ ἔχον ὅμως συχνὰ ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ αὐτόν, προσπαθοῦντες νὰ βροῦν διάφορες ἐξωτερικὲς αἰτίες, σὺς ὅποιες νὰ χρεωστῶ τὴ γένεσί του. Κάνουν δὲ αὐτὸ τὸ λάθος, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἡ τάσις νὰ περιορίζουν τὴν ἔννοια τοῦ Καταμερισμοῦ, ἔτσι ὥστε νὰ φανερώνη ἡ λέξις τὸν τεχνικὸ μόνον Καταμερισμό, ἐνῶ στὴν πραγματικότητι πρέπει νὰ ἐξετάζωμε τὸν νόμο αὐτὸν ἀπὸ πολὺ εὐρύτερη ἄποψι.

Ὅ,τι ἀφορᾷ ὅμως τίς, ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς ἀναφερθεῖσες αἰτίες τῆς γένεσεως τοῦ Καταμερισμοῦ, ἔχει συζητηθῆ τόσο συχνὰ καὶ ἔχουν διαμορφωθῆ τόσες γνώμες ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, ὥστε νὰ εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ τις παρακολουθήσῃ καὶ νὰ τις συγκρίνη κανεῖς.

Ἄς ἀρχίσωμε ἀπὸ τὸν Adam Smith, ποῦ εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ ὅρου «Καταμερισμός τῆς Ἐργασίας» καὶ ὁ πρῶτος ποῦ ἔγραψε συστηματικῶς τὴ θεωρία του.

Ὁ Adam Smith, στὸ πρῶτο κεφάλαιον τοῦ βιβλίου του: *Inquiry into the nature and causes of wealth of nations*, λέγει ὅτι ὁ Καταμερισμός εἶναι τὸ ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα μιᾶς ἔμφυτης τάσεως, ποῦ ἔχει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀνταλλάσῃ ἓνα ἀγαθὸν γιὰ κάποιον ἄλλο. Δηλαδή ὅτι κάθε ἄνθρωπος θὰ ἐπιτυχῇ εὐκολώτερον ὅ,τι θέλει, ἂν δώσῃ νὰ καταλάβῃ στὸν συναλλασσόμενον μὲ αὐτόν ὅτι ἡ ἀνταλλακτικὴ αὐτὴ πράξις θὰ τὸν ὠφελήσῃ καὶ δὲν ζητεῖ νὰ τοῦ κινήσῃ τὴ φιλανθρωπία του. Ὁ Smith ἐννοεῖ ὅτι γιὰ ν' ἀποκτήσῃ ἓνας ἄνθρωπος αὐτὸ ποῦ θέλει, εἶναι καλύτερον νὰ προσφέρῃ κάτι γι' ἀντίλλαγμα παρὰ νὰ προσπαθῆσῃ νὰ προσελκύσῃ τὴ φιλία τοῦ συναλλασσομένου μὲ αὐτόν μὲ ἐκδηλώσεις ἀγάπης, λίγο δουλοπρεπεῖς.

Ἄν καὶ εἶναι σωστὴ ἡ παρατήρησις αὐτή, φανερόν εἶναι ὅτι ἡ ἀπόδειξις δὲν εἶναι πολὺ ικανοποιητικὴ, ἀφοῦ καὶ οἱ ἐκδηλώσεις αὐτὲς τῆς ἀγάπης ἀποτελοῦν, μπορεῖ νὰ πῆ κανεῖς, ἓνα ἀντίλλαγμα γιὰ τὴν ἀναμενόμενη ὑπηρεσία. Ἀντιλέγει ἔτσι στὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό του, ἀπλῶς ἐπειδὴ πέρνει τὴν ἔννοια τοῦ ἀνταλλάγματος, μόνον ἀπὸ τὴν ὕλική της πλευρά.

Διατυπώνοντας ὅμως τὴ γνώμη ὅτι ὁ Καταμερισμός ὀφείλεται στὴν ἔμφυτη ἀνταλλακτικὴ τάσι τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι δὲν ἔχει τελικὸ σκοπὸ τὴν ἀνθρώπινον εὐημερία, δὲν φαίνεται νὰ σκέφθῃκε ὁ Smith ὅτι καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς τελικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ εὐημερία τῶν ἀνταλλασσόντων. Διότι ἂν τὰ ἀγαθὰ, ποῦ εἶναι στὴ διάθεσί μας, ἦταν ἀπεριόριστα, δὲν θὰ ὑπῆρχε ἀνάγκη ἀνταλλαγῆς καὶ ἐπομένως οὔτε Καταμερισμός. Ἔτσι ἀντιφρονεῖ ὁ Smith κάτι ποῦ ἔπειτα παραδέχεται ὁ ἴδιος, ἔστω καὶ ἀσυναίσθητα.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω βλέπομε ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Diehl καὶ ἄλλων ὅτι ἡ ἀνταλλαγή τὸνναντίον εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ Καταμερισμοῦ γενικῶς, δὲν

είναι δικαιολογημένη παρά μόνον όταν πρόκειται για φυσικό Καταμερισμό και για πράγματα, πού δὲν βρίσκονται ἄλλοῦ. Ὅτι δὲ ἀφορᾷ τὸν Καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀπὸ τῆ στενότερῆ του ἔννοια, τὸν τεχνικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ Καταμερισμὸ, εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν εἶναι σωστὸ, διότι δὲν νομίζω νὰ ὑπάρξῃ ἄνθρωπος, πού νὰ εἰδικεύεται, χωρὶς νὰ ἔχη στὸν νοῦ του νὰ ἐπιτύχῃ καί τι μὲ τὴν εἰδίκευσί του αὐτῆ.

Εἰδικεύεται, ξέροντας ἢ ἐλπίζοντας ὅτι γιὰ τὰ προϊόντα τῆς παραγωγῆς του θὰ ὑπάρχουν καταναλωταί, πού θὰ τοῦ δώσουν κατόπιν ἄλλα προϊόντα, τὴν παραγωγή τῶν ὁποίων παραμέλησεν εἰδικευόμενος. Τὸ ὅτι δὲ ὑπῆρξαν μερικὲς μεμονωμένες, ἀνταλλακτικὲς πράξεις πρὶν ἀπὸ μιὰ συστηματικὴ εἰδίκευσι τῶν ἀνθρώπων δὲν ἀποδεικνύει, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Bücher, (1) ὅτι προὔπηρξε ἀνταλλαγή, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος παραδέχεται ὅτι οἱ περιπτώσεις αὐτὲς εἶναι ἐντελῶς συμπτωματικὲς καὶ σπάνιες καὶ ὀφείλονται σὲ τυχαῖα περισσεύματα τῆς παραγωγῆς, προερχόμενα ἀπὸ κακὸ ὑπολογισμὸ τῶν ἀναγκῶν τοῦ παραγωγοῦ.

Ἔτσι βλέπομε ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορίσῃ κανεὶς ποιὸ προηγείται τοῦ ἄλλου : ἡ ἀνταλλαγή ἢ ὁ Καταμερισμὸς. Ὁ ἄνθρωπος εἰδικεύεται μὲ τὸν σκοπὸ ν' ἀνταλλάξῃ καὶ ἀνταλλάσσῃ ἐπειδὴ ἔχει εἰδικευθῆ.

Ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης γνώμη γιὰ τὸ λόγο ὑπάρξεως τοῦ Καταμερισμοῦ εἶναι ἡ τοῦ Charles Gide. Αὐτὸς λέγει τὰ ἑξῆς (2) : « Ὀφείλεται ἡ καταγωγή τοῦ Καταμερισμοῦ εἰς τὰς φυσικὰς τῶν ἀτόμων ιδιότητας ; Δυνατὸν διὰ τοὺς ἐλεύθερους ἐργατικούς, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι οἱ ἐλεύθεροι οὗτοι ἐργατικοὶ ἦσαν σκλάβοι. Ὁ δοῦλος ὀφείλει νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐπέτασεν ὁ κύριος. Καὶ διὰ τοὺς ἐλευθέρους ὁκλήμη φαίνεται πιθανώτερον ὅτι αἱ προσδιορισμέναι δι' ἕκαστον ἐργασίαι, αἰτίας εἶχον κοινωνικὰς, πολιτικὰς ἢ θρησκευτικὰς, ὡς τὸ σύστημα τῶν τάξεων (castes) καὶ ὅτι ἡ ἐπαγγελματικὴ ιδιοφυΐα ἢ ἐπιδεξιότης ἐπῆλθε κατόπιν διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς ».

Δὲν ἐξετάζει ὅμως ὁ Gide σὲ τί ὀφείλονται οἱ θρησκευτικὲς, πολεμικὲς ἢ πολιτικὲς τάξεις. Νομίζω ὅτι αὐτὲς ὀφείλουν τὴν καταγωγή τους, κατὰ κύριον τοῦλάχιστο λόγο, στίς διαφορητικὲς φυσικὰς ιδιότητες τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἐπομένως δὲν εμφανίζεται ὁ Καταμερισμὸς ὡς ἀποτέλεσμα τῶν τάξεων, ἀλλὰ τὸναντίον οἱ τάξεις ὀφείλουν τὴ διαμόρφωσί τους στίς διαφορητικὲς ἰκανότητες καὶ τῶν ἑξ αἰτίας τους Καταμερισμὸ.

Ἡ γνώμη ὅμως πού παρουσιάζει τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον εἶναι ἡ τοῦ γνωστοῦ Γάλλου κοινωνιολόγου Durkheim. Αὐτὸς διαπραγματεύεται

1) K. Bücher Die Entstehung der Volkswirtschaft, Tübingen 1926 Band I. Kap. VIII § 316.

2) Charles Gide. Cours d'Economie Politique μετάφρασις Σ. Κροκιδῶ. Ἀθῆναι 1911 Τόμ. I, Κεφ. Β'. σελ. 202.

ἐκτενῶς τὰ περὶ Καταμερισμοῦ τῆς Ἐργασίας στὸ ἔργον του De la Division du Travail Social.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἐπακρατέστερη γνώμη γιὰ τὴν αἰτία τῆς γενέσεως τοῦ Καταμερισμοῦ εἶναι ὅτι αὐτὸς ὑπάρχει ἐπειδὴ θέλει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀξάνῃ ὀλοένα τὴν εὐτυχία του, τὸ ὅποιον κατορθώνει μὲ τὴν ὅσο τὸ δυνατόν πληρέστερη ἱκανοποίησι τῶν ἀναγκῶν του. Ἡ ἱκανοποίησις θὰ εἶναι φυσικὰ ἐνζωλώτερη, ὅσον ἀξιάνεται ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐργασίας. Τότε ὅμως, λέγει ὁ Durkheim, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τόσον εὐτυχέστερος, ὅσα περισσότερα κατορθώνει. Καὶ θέλει νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὸ ἀξίωμα του αὐτὸ μὲ τὰ ἑξῆς: (1)

«Ἄφοῦ λογικῶς δὲν μπορούμε νὰ πειραδεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει ὄριον γιὰ τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ εὐτυχία ἀξιάνεται ἀναλόγως μὲ τὴν παραγωγικότητα αὐτή, τότε καὶ ἡ εὐτυχία δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὄριον». Καὶ θέλοντας ν' ἀποδείξῃ ὁ συγγραφεύς, ὅτι ἡ εὐτυχία εἶναι περιορισμένη, τὴν ἐξετάζει πρῶτα γενικῶς, κατόπιν δὲ ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς ὕλικῆς καὶ ἠθικῆς εὐχαριστήσεως.

Ὑποστηρίζει λοιπὸν ὁ Durkheim ὅτι ἡ μεγαλύτερη δυνατόν εὐχαρίστησις προκαλεῖται ἀπὸ συναισθήματα οὔτε πολὺ ἰσχυρὰ οὔτε πολὺ ἀδύνατα. Τὸ συναισθημα τῆς εὐτυχίας βρίσκεται μεταξὺ δύο ὄριων. Ἄν ἡ αἰτία ποὺ προκαλεῖ τὴν εὐχαρίστησις εἶναι πολὺ ἀσήμαντη, δὲν γίνεται αἰσθητή, τὸ ἴδιον ὅμως συμβαίνει ὅταν τοῦναντίον εἶναι πολὺ ἰσχυρή. Γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ δὲ αὐτὰ φέρνει τὸ ἑξῆς παράδειγμα: σὲ ἄνθρωπον, ποὺ ἔχει ἓνα πολὺ μικρὸ κεφάλαιο, τὰ πρῶτα εἰσοδήματα φέρνουν μικρὴ μόνο χαρὰ, διότι εἶναι ἀσήμαντα συγκριτικῶς μὲ τίς στερήσεις τίς ὁποῖες ἐστοίχισαν. Ἐπίσης ἓνας ἐξαιρετικὰ πλούσιος ἄνθρωπος δὲν εὐχαριστιέται πορὰ μόνον ἀπὸ ὑπέρμετρα κέρδη, διότι ἐκτιμᾷ τὴ σπουδαιότητά τους, συγκρίνοντάς τα μὲ ὅσα ἤδη τοῦ ἀνήκουν(2). Τοῦναντίον, λέγει ὁ Durkheim, σ' ἄνθρωπον, ποὺ ἔχει μία μετρία περιουσία, κάθε ἀξίσις τοῦ εἰσοδήματος θὰ φέρῃ μεγάλη χαρὰ. Τίποτε δὲν χάνεται ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ μέλλοντος νὰ προκαλέσῃ τὴν εὐτυχία αἰτίου, ἡ ὁποία ἐνέργεια μετατρέπεται ὀλόκληρη σ' εὐχαρίστησι. «Ὅ,τι δὲ λέχθηκε γιὰ τὴν ἔντασι κάθε αἰτίου μπορεῖ νὰ λεχθῇ καὶ γιὰ τὸν ἀριθμὸν τους. Παύουν νὰ προκαλοῦν τὴν εὐτυχία, ὅταν εἶναι πολὺ λίγα ἢ ὑπερβολικὰ πολυάριθμα.

Ἐπομένως, ἐξακολουθεῖ ὁ Durkheim, ἐὰν ὁ μόνος λόγος ὑπάρξεως τοῦ Καταμερισμοῦ ἦταν ἡ ἀξίσις τῆς εὐτυχίας μας, θὰ εἶχε φθάσει πρὸ πολλοῦ, στὸ τελευταῖο του ὄριο, καθὼς καὶ ὁ πολιτισμὸς, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Καταμερισμὸ, ἀφοῦ ἔχει ἀποδειχθῇ ὅτι οἱ μέτριες συνθήκες εἶναι οἱ πλεονεκτήματα γιὰ τὴν εὐχαρίστησι.

1) De la Division du Travail Social Paris 1932 Livre II, Chap. 1.

2) Ἀφῆνω δὲ ἐντελῶς τὸ ὅτι παίρνει δύο διαφορετικὰ κριτήρια γιὰ τὸ παράδειγμα του. «Ὁ φτωχὸς συνέκρινε τὰ κέρδη μὲ τοὺς κόπους του, ὁ δὲ ἄλλος μὲ τὰ πλούτη του».

Ξεχνώντας δε από την απόδειξη ότι η χαρά, που προκαλείται από τη σωματική υγεία (δηλαδή την ικανοποίηση όλων των σωματικών αναγκών) δεν υφίσταται παρά μόνο στην αρμονική και ισορροπημένη κατάσταση των λειτουργιών του σώματος, θέλει ο Durkheim ν' αντικρούση όσους είπαν ότι οι πνευματικές ανάγκες είναι ακόρεστες, με τα εξής:

Λέγει ότι η συνείδησις, όπως ο οργανισμός, είναι σύστημα ισορροπημένων λειτουργιών. Η απόκτησις μεγάλων γνώσεων δεν είναι όμως κατορθωτή παρά μόνο με εξαιρετική ανάπτυξη των ανωτέρων νευρικών κέντρων, ή οποία συνήθως έχει ως επακόλουθημα σοβαρές διαταράξεις. Έπιμένως υψώχει ανώτατο όριο, που δεν πρέπει να το περάσει κανείς.

Έτσι ένας πρωτόγονος άνθρωπος έχει μία κοσμοθεωρία δική του αποκλειστικώς, που τον ικανοποιεί και τον κάνει ευτυχισμένο. Εάν ζητήσωμε να τον διδάξωμε τα συμπερίσματα, στα οποία έφθασε η επιστήμη σήμερα, θα μάθαινε μὲν περισσότερα, αλλά ή εκ της απλουσιότητος κοσμοθεωρίας ευτυχία του, θα σκορπίζονταν, διότι θα είχαμε περάσει το ανώτατο όριο της πνευματικής ανάπτυξεως του ανθρώπου αυτού.

Καταλήγει δε ο Durkheim στο ακόλουθο συμπέρασμα: "Όπως ο άνθρωπος αυτός δεν είναι δυνατόν να ζητούσε να ικανοποιήσει περισσότερες πνευματικές ανάγκες, έτσι και οι πατέρες μας δεν είναι δυνατόν να ζητούσαν ν' αυξήσουν την απόδοσις της εργασίας, έχοντας μόνο σκοπό ν' αυξήσουν μ' αδιόν τον τρόπο την ευημερία τους, αφού μία τέτοια αύξησις της αποδόσεως θα τους εξασφάλιζε μὲν περισσότερα μέσα ικανοποιήσεως αναγκών, αλλά αναγκών τις όποιες δεν θα είχαν αισθανθή ακόμη, αφού αυτές βρίσκονταν μετά το ανώτατο όριο της σωματικής των εξέλιξεως και για να εκτιμήσουν τα μέσα αυτά, θα έπρεπε να έχουν φθάσει σ' ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα.

Αυτά αποτελούν για τον Durkheim αδιάσειστο επιχείρημα του ότι ο Καταμερισμός δεν είναι δυνατόν να υψώρη μόνο για ν' αυξάνεται ή ευημερία του ανθρώπου. Πιστεύει δε ότι ή αύξησις της ευτυχίας δεν μπορεί να είναι ο μόνος λόγος υψώξεως του Καταμερισμού, αφού μπορούμε να καθορίσωμε όριο και στην πνευματική και στην σωματική ευτυχία. "Όταν φθάσουν δε τα άτομα στα όρια αυτά, θα έπρεπε να σταματούν αναγκαστικά κάθε άλλη προσπάθεια ικανοποιήσεως των αναγκών τους, αφού κάθε ικανοποίησι περισσότερη, θα ελάττωνε αντί να μεγάλωνε την ευτυχία.

Τό πόσον αβύσιμη είναι ή σκέψις του αυτή, αποδεικνύεται, νομίζω, αρκετά από τα εξής:

Τό ότι οι άνθρωποι ζητούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους περισσότερο απ' ότι πρέπει είναι βλαβερό για την ευτυχία τους, δεν αποδεικνύει όμως ότι ο Καταμερισμός έχει άλλο σκοπό από τον της αυξήσεως της ευτυχίας, αφού και ή υπερβολική αυτή προσπάθεια ικανοποιήσεως δεν επιδιώκει τίποτε άλλο παρά να την αυξήσει, άσχετα αν δεν τό κατορθώνει.

Δὲν λέγομε ὅτι ὁ Καταμερισμὸς ἔχει πάντοτε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐξήσιν τῆς εὐτυχίας, ἀλλὰ τὴν ἔχει σκοπὸν.

Ἄφ' ἑτέρου καὶ ἂν παραδεχθῶμε τὴν ἀντίληψιν τοῦ Durkheim τοῦτος ἀπὸ τοῦς ἀνθρώπους θὰ πεισθῆ ὅτι ἐφθίβασε σιτὸ σημεῖον, σιτὸ ὁποῖον κάθε παραπάνω ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν του, θὰ ἐλαττώσῃ ἀντὶ τ' αὐξήσῃ τὴν εὐτυχία του :

Ἄν ἐξετάσωμε τὸ ζήτημα ἀπὸ ἀπόψεως ἱκανοποιήσεως ὀλικῶν ἀναγκῶν δὲν νομίζω ὅτι ὑπάρχονν πολλοὶ ἀνθρώποι, ποὺ, ἔχοντασ κάθε εὐκολία τ' αὐξήσῃον τὴ μετρία περιουσία τουσ, νὰ ποῦν : «Τὰ ὅσα ἔχω μοῦ φθίνουον καὶ δὲν θὰ κίνω πιὰ τίποτε γιὰ νὰ τ' αὐξήσω. Καὶ αὐτὸ γιὰ τοῦς ἐξῆσ λόγουσ :

Συνήθωσ εἶναι λίγο ὑπερβολικὸσ ὁ φόβουσ τῶν ἀνθρώπων πρὸσ τὸ μέλλον, ὁπότε δύσκολα θὰ πεισθοῦν νὰ ἐλαττώσῃον τὴν ἀπόδοσι τῆσ ἔργασίας τουσ, ποῦ θὰ τοῦς τὸ ἐξασφαλίσι καλύτερο.

Καὶ ἂν ὅμωσ παραδεχθῶμε ὅτι τὸ ἀνώτατο ὄριον, ὅπου πρέπει νὰ φθάσι ἡ περιουσία γιὰ νὰ μένη ὁ ἀνθρώπου εὐτυχισμένου, περιλαμβάνει καὶ ἀρκετὰ ὀλικὰ μέσα γιὰ τὴν ἐξασφάλισι μιασ ἀνετισ καὶ εὐτυχισμένησ ζωῆσ σιτὸ μέλλον, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρήσωμε ὅτι : (1) ἀνθρώπουνοσ χαρακτηρη εἶναι πλασμένουσ ἔτσι, ὥσπε μόλισ ἱκανοποιεῖται μία ἀνάγκη νὰ ἐμφανίζετασ ἄλλη, ἐπιτακτικώτερη καὶ δυσκολώτερη νὰ ἱκανοποιηθῆ. (Κίνουωσ, διότι αὐτὸσ εἶναι καὶ ὁ λόγουσ κάθε προῦδου καὶ ἀναπτύξεωσ τοῦ ἀνθρώπου.)

Τὴ στιγμή ποῦ θὰ ἔχη φθάσει ἡ περιουσία ἐνὸσ ἀνθρώπου σιτὸ ὄριον, ποῦ τοῦ ἐξασφαλίζει τὴ μεγαλύτερη εὐτυχία, ὁ ἀνθρώπουσ αὐτὸσ θὰ ἔχη ἔνα Α ἀριθμὸν ἀναγκῶν, τῶν ὁποῖων ἡ ἱκανοποίησις εἶναι ἐξασφαλισμένη γιὰ τῶρα καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Μετὰ λίγον καιρὸν ὅμωσ θὰ ἐμφανισθοῦν καὶ ἄλλεσ ἀνίγκεσ, τίσ ὁποῖτεσ ἂν μὲν ἱκανοποιησῃ θὰ πρέπη πιὰ τ' ἀρχίσι νὰ ἐργάζετασ, ὁπότε μετατοπίζετασ τὸ ἀνώτατο ὄριον, τὸ ἀναγκαῖον γιὰ τὴν εὐτυχία, καὶ ἂν δὲν τίσ ἱκανοποιησῃ, θὰ αἰσθανθῆ τὴν ἔκ τῆσ μὴ ἱκανοποιήσεώσ των δυσαρέσκεια, ἡ ὁποῖα ἀρκεῖ γιὰ νὰ μὴ συμπίπτη πιὰ τὸ ὑπάρχονν περιουσιακὸ ὄριον μὲ τὴ μεγαλύτερη κατορθωτὴ εὐτυχία.

Καὶ δὲν ἀναφέρω διόλου τὰ ἄλλα ψυχολογικὰ κίνητρα, ὅπωσ τὴ φι-

1) B. Pascal, Pensées. Chap. III. § IV.

La nature nous rendant toujours malheureux en tous états, nos desirs nous figurent un état heureux, parce qu' ils joignent à l' état où nous sommes les plaisirs, de l' état où nous ne sommes pas ; et quand nous arriverions à ces plaisirs, nous ne serions pas heureux pour cela, parce que nous aurions d' autres desirs conformes à un nouvel état.

«William Makepeace Thackeray. Vanity Fair, chap. 67, Which of us is happy in this world ? Which of us has his desire ? or having it, is satisfied ?.

λαργυρία ή τή φιλοδοξία, πού κίνουν συχνά τόν άνθρωπο νά επιζητή τήν υπερβολική αύξησι τής αποδοτικότητος τής εργασίας.

Τώρα ερχόμαστε νά εξετάσωμε τò ζήτημα από υπόψεως ικανοποιήσεως πνευματικῶν ἀναγκῶν.

Ἔστω ὁ προαναφερθεὶς πρωτόγονος ἄνθρωπος μὲ τήν πρωτόγονη κοσμοθεωρία, πού τόν ικανοποιεῖ ἀπόλυτα. Γιά τόν Durkheim ὁ ἄνθρωπος αὐτός ἔχει φηιάσει σιὸ ὄριο τὸ πιὸ κατάλληλο γιὰ τήν εὐτυχία του. Ἄν ὅμως ὁ ἄνθρωπος αὐτός πληροφορηθῇ ὅτι ἐμεῖς ξέρομε κάτι, πού αὐτός δὲν ξέρει, θὰ ζητήσῃ νά τὸ μάθῃ.

Καὶ ἂν μὲν τὸ μάθῃ, εἶναι δυνατὸν νά μὴν αισθάνεται τήν εὐτυχία καὶ τήν ηρεμία, πού τοῦ χαρίζει ἡ πρωτόγονή του κοσμοθεωρία (ὁ Durkheim τὸ ἐξηγεῖ λέγοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος πέρασε τὸ ὄριο μετὰ τὸ ὅποιο κάθε ἄλλη ικανοποίησις εἶναι δυσάρεστη). Ἄλλὰ καὶ ἂν δὲν κατορθώσῃ νά τὸ μάθῃ, τότε θὰ εἶναι δυσάρεστημένος, διότι θὰ νομίζει ὅτι ἔχασε τήν εὐκαιρία νά γίνῃ εὐτυχέστερος. Ἔτσι πάλι δὲν θὰ συμπίπτουν τὸ ὄριο τής πνευματικῆς ἀναπτυξεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ ἀνώτατο κατορθωτὸ ὄριο τής εὐτυχίας.

Δὲν θὰ πεισθῇ δὲ ὅτι εἶναι γιὰ τὸ κελὸ του, τὸ ὅτι δὲν τοῦ μαθαίνομε ὅ,τι ξέρομε, οὔτε ἀπὸ τῆς διαβεβαιώσεως τῶν ψυχολόγων οὔτε ἀπὸ στατιστικῶν πίνακες.

Συμπεριμένοντας λέγομε : Κάθε ἐνέργειά μας ἔχει συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τὸν σκοπὸν ν' αὐξήσῃ τήν εὐτυχία μας. Ὁ δὲ Καταμερισμὸς εἶναι μέσον πρὸς αὐξήσιν τής ἀνθρωπίνης εὐτυχίας. Τὸ ὅτι αὐτὴ δὲν κατορθώνεται πάντοτε διὰ τής ἐκ τοῦ Καταμερισμοῦ αὐξήσεως τής ἀποδόσεως τής εργασίας δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξι ἐναντίον του, διότι ἡ επιτυγχανομένη εὐτυχία εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ἐνῶ ἡ ἐπιδιωκομένη ὁ σκοπὸς του.

Ἡ ἀνταλλαγὴ εἶναι μέσον πού ὀδηγεῖ στήν καλύτερη ικανοποίησι τῶν ἀναγκῶν καὶ τήν ἐξ αὐτῆς αὐξήσι τής εὐτυχίας. Ὀφείλεται δὲ στὸ ὅτι τὸν Καταμερισμὸν, ὅπως τόσα ἄλλα φαινόμενα, ἐπηρεάζει τὸ ἀπεριοριστο τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν καὶ τὸ περιορισμένο τῶν μέσων ικανοποιήσεως. Καὶ ὅ,τι ἀφορᾷ τῆς διάφορες σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ιδιότητες τῶν ατόμων, δὲν εἶναι σωστὸ νά λέγωμε ὅτι ὁ καταμερισμὸς ὀφείλει σ' αὐτὲς τὴν γένεσί του, ἀλλὰ καὶ ἡ σύμφωνα μ' αὐτὲς προσιμρογὴ στήν παραγωγή, πού αὐξάνει τήν ἀπόδοσί της, δὲν εἶναι παρὰ μέσο γιὰ τήν αὐξήσι τής ἀνθρωπίνης εὐτυχίας.

Φυσικὰ δὲν πρέπει νά δοθῇ καὶ στὸ μέσον αὐτὸ ἡ υπερβολικὴ σημασία πού τοῦ δίδεται συχνά ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς, διότι βλέπομε ὅτι ὅταν πρόκειται νά διαλέξῃ κάποιος ἓνα ἐπάγγελμα, δὲν λαμβάνει, ὅπ' ὄψι του μόνον τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς του ιδιότητες, ἀλλὰ καὶ τῆς οἰκογενειακῆς

του παραδόσεις, τὸν χρόνο τῆς μαθητείας, ἀκόμη καὶ τὴ μόδα (1). Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἐπιηρεάζει τὴν ἐκλογὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη. Ἔτσι εἶναι δυνατὸν σὲ μία κοινωνία νὰ ἔχη ὁ μισὸς πληθυσμὸς ἐξαιρετικὴ εὐκολία νὰ κινήσῃ παπουτσία. Εἶναι φανερὸ ὅμως ὅτι πολὺ λίγοι θὰ ἐξασκήσουν τὸ ἐπαγγέλιμα τοῦ παπουτσή. Καὶ οἱ ὑπόλοιποι, πιεζόμενοι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη, θὰ στραφοῦν σ' ἄλλα ἐπαγγέλματα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν λιγώτερη εὐκολία καὶ λιγώτερο κατεῖλληλες ψυχικὰς σωματικὰς ιδιότητες, ποὺ τοὺς ἐξασφαλίζουν ὅμως εὐκολώτερη τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν καὶ τὴν αὔξησιν τῆς εὐτυχίας τους (2).

Β'. ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ

Ἀφοῦ μάθουμε σὲ τί ὀφείλεται ὁ καταμερισμὸς μᾶς ἔρχεται ἡ ἀπορία τί ἀκριβῶς εἶναι ὁ νόμος αὐτός.

Ὁ Adam Smith δὲν δίνει κανένα σχετικὸ ὄρισμό, ἀλλ' ἀναφέρει ἀπλῶς διάφορα παραδείγματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα συμπεραίνει κανεὶς τί εἶναι ὁ καταμερισμὸς.

Καὶ μεταξὺ τῶν περισσοτέρων συγγραφῶν κυριαρχεῖ σύγχυσις, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ὄρισμό τοῦ καταμερισμοῦ. Αὐτὴ ὀφείλεται εἴτε στὴν ἄγνοια τῶν λόγων ποὺ προκαλοῦν τὴ γένεσιν του, εἴτε στὴν πολὺ στενὴ ἀντίληψιν τῆς ἐννοίας του, ὅποτε τὸν ἀναλαμβάνονται μόνον ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν του μορφή. Ἐπίσης παρατηρεῖται συχνότατα σύγχυσις τῶν δύο νόμων τῆς συγκεντρώσεως καὶ καταμερισμοῦ τῆς Ἔργασίας, ποὺ ὀφείλεται στὸ ὅτι καὶ ἡ συγκέντρωσις καὶ ὁ καταμερισμὸς δὲν εἶναι καὶ οἱ δύο παρὰ μίαν

1) Blaise Pascal, *Pensées*, Chap. III § IV. «La chose la plus importante à la vie c'est le choix d'un métier. Le hasard en dispose. La coutume fait les maçons, les soldats, les couvreurs... A force d'ouïr louer en l'enfance ces métiers, et mépriser tous les autres on choisit; car naturellement on aime la vertu, et l'on hait l'imprudence. Ces mots nous émeuvent; on ne pêche que dans l'application; et la force de la coutume est si grande, que des pays entiers sont tous de maçons, d'autres tous de soldats. Sans doute que la nature n'est pas si uniforme. C'est donc la coutume qui fait cela et qui entraîne la nature; mais quelquefois aussi la nature la surmonte, et retient l'homme dans son instinct, malgré toute la coutume, bonne ou mauvaise.

2) Τὸ πόσον ἐπιηρεάζει ἡ ἀνάγκη τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπαγγελματιῶν, ἀποδεικνύει ὁ Behel θέλωντας ἀκριβῶς ν' ἀποδείξῃ τὴν ἐλεύθερον ἐκλογὴν ἐπαγγέλματος ἀναλόγως τῶν ἱκανότητων: «Die Arbeitspflicht aller Arbeitsfähigen, ohne Unterschied des Geschlechts, wird das Grundgesetz der sozialistischen Gesellschaft sein Jeder entscheidet in welcher Tätigkeit er sich beschäftigen will, Stellt sich auf dem einen Gebiet ein Überschuss auf dem anderen ein Mangel an Kräften heraus, so hat die Verwaltung die Arrangements zu treffen und einen Ausgleich herbeizuführen». Ὡστε μόνον ὡς ἓνα σημεῖο τοποθετοῦνται οἱ ἄνθρωποι στὰ διάφορα ἐπαγγέλματα, ἀναλόγως μὲ τὰς ἰδιότητάς τους. Τὸν κυριώτερον ρόλον ὅμως παίξουν στὴν τοποθέτησιν τῶν ἀνθρώπων, ἡ προσφορὰ καὶ ἡ ζήτησις.

προσαρμογή τῆς ἐργατικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου στίς συνθήκες τῆς παραγωγῆς μέ τὸν σκοπὸ τῆς μεγαλύτερης ἀποδόσεως. Θὰ δοκιμάσωμε νὰ κάνωμε πρὸ κάτω μιὰ ἀντιπαραβολὴ καὶ τῶν δύο νόμων παίρνοντας τους ἀπὸ τὴ στενὴ μορφή τους. Θὰ ἐξετάσωμε τὸν Καταμερισμὸν, τὸν λεγόμενον τεχνικὸ καὶ γενικεύοντας ἔπειτα, θὰ μᾶς εἶναι εὐκόλο νὰ καταλάβωμε καθαρὰ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις αὐτοῦ τοῦ νόμου.

Καὶ τὰ δύο φαινόμενα τοῦ Καταμερισμοῦ καὶ τῆς Συγκέντρώσεως οφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει μία δυσαναλογία μεταξὺ τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων καὶ τοῦ ἔργου ποὺ πρόκειται νὰ ἐκτελεσθῇ. Ἡ δυσαναλογία αὕτη ἐξαλείφουν κατὰ τὸ δυνατόν ὁ Καταμερισμὸς καὶ ἡ Συγκέντρωσις. Ἄλλα τότε θὰ ἦταν σωστὸ τὸ ὑποστηριζόμενον ἀπὸ πολλοὺς συγγραφεῖς ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ νόμοι εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα.

Ἡ διαφορὰ τους ὅμως εἶναι ἡ ἑξῆς :

Ἡ Συγκέντρωσις ἐμφανίζεται ὅταν ὑπάρχει ποσοτικὴ δυσαναλογία μεταξὺ τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀνθρώπινης δυνάμεως π. χ. ὅταν πολλοὶ ἄνθρωποι ἐκόνουν τὴ δυνάμει τους γιὰ νὰ σηκώσουν ἓνα μεγάλο βάρος.

Τοῦναντίον ὁ Καταμερισμὸς παρατηρεῖται ὅταν ὑπάρχει ποιοτικὴ δυσαναλογία μεταξὺ ἔργου καὶ ἐργατικῆς δυνάμεως. Ὅταν δηλαδὴ φθάνει ἡ δυνάμις ἐνὸς ἀνθρώπου γιὰ νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ ἔργο, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸ τόσο πολὺπλοκο καὶ λεπτὸ, ὥστε ἡ ἀπόδοσις νὰ εἶναι πάρα πολὺ μικρὴ. Γι' αὐτὸ καταμερίζεται μεταξὺ διαφόρων ἀνθρώπων, ποὺ εἰδικεύονται σ' ἓνα ὀρισμένο τμῆμα τῆς κατασκευῆς, ἔτσι ὥστε νὰ ὑπερνικῶνται εὐκολώτερα οἱ τυχόν παρουσιαζόμενες τεχνικὲς δυσκολίες.

Μολαταῦτα ὑπάρχει μεγάλη σύγχυσις μεταξὺ τῶν ἀσχοληθέντων μετὰ τὴ σύγκρισιν τῶν δύο αὐτῶν νόμων. Θ' ἀναφέρω μετὰ λίγα λόγια τὶς πρὸ ἀξιοσημείωτες γνώμες γιὰ νὰ δώσω μιὰ σαφέστερη εἰκόνα τοῦ ὅλου ζητήματος.

Ὁ Roscher, ποὺ ἀσχολήθηκε ἀρκετὰ ἐμπεριστατωμένα μετὰ τὸ θέμα, λέγει ὅτι ἡ Συγκέντρωσις καὶ ὁ Καταμερισμὸς εἶναι δύο πλευρὲς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας : τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Χωρὶς ὅμως νὰ διαγράψῃ καθόλου τὰ ὅρια τῶν δύο νόμων, καταλήγει τελικὰ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Συγκέντρωσις καὶ ὁ Καταμερισμὸς εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ, ἀφοῦ ἓνας οἰνοπαραγωγὸς δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει, ἀν δὲν ἐξαρτηθῇ ἀπὸ ἓνα σιτοπαραγωγό, ὅπως ἀκριβῶς ὁ κατασκευαστὴς ἐνὸς μέρους μιᾶς βελόνας θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τοὺς κατασκευαστὰς τῶν ὑπολοίπων μερῶν της.

Εὐκόλο βλέπει κανεὶς ὅτι ἡ σύγχυσις στὸ συμπέρασμα αὐτὸ οφείλεται στὸ ὅτι ὁ Roscher δὲν ἀντιελήφθηκε καλὰ τὴ φύσιν τῆς Συγκέντρώσεως. Νομίζοντας ὅτι ἡ Συγκέντρωσις εἶναι ἀναγκαστικὰ τὸ ἀντίθετον τοῦ Καταμερισμοῦ, τὴ συγχέει μετὰ τὴ στενὴ ἀλληλοεξάρτησιν τῶν διαφόρων ἐπαγγελματίων ἢ τμημάτων μιᾶς παραγωγῆς, ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα καθῆς συνεργασίας, καὶ ἰδίως τῆς βασιζομένης ἐπάνω στὸν Καταμερισμὸν.

Ἡ Roscher (1) βασίζεται, διατυπώνοντας τὴ γνώμη του αὐτῆ, ἰδίως στὸν F. List (2), ποὺ χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους «Συγκέντρωσις καὶ Καταμερισμὸς τῆς Ἔργασίας» μὲ λίγο περίεργον τρόπο. Θέλοντας ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ Smith καὶ ὅσοι ἕστερ' ἀπ' αὐτὸν ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ζήτημα, δὲν το ἐρεῖνησαν βαθυῖ, λέγει ὅτι ὁ ὅρος «Καταμερισμὸς τῆς Ἔργασίας» δὲν εἶναι ἀρκετὸς καὶ ἀμιουργεῖ ἀναγκαστικῶς μιὰ λανθασμένη ἀντίληψιν τοῦ ζητήματος. Καὶ εἰδικώτερα λέγει τὰ ἑξῆς:

«Καταμερισμὸς τῆς Ἔργασίας ὑπάρχει ὅταν ἓνας πρωτόγονος ἄνθρωπος πᾶν τὴν ἴδια ἡμέρα νὰ κυνηγήσῃ καὶ νὰ ψαρέψῃ, ὅταν ἐπιδιορθώσῃ τὴν καλύβια του καὶ φτεριάσῃ διάφορα ἐργαλεῖα ἢ ροῦχα. Καθὼς ἐπίσης ὑπάρχει Καταμερισμὸς ὅταν δέκα διάφορα πρόσωπα μοιρασθῶν τὰ διάφορα στάδια κατασκευῆς μιᾶς καρφίτσας. Στὴν πρώτη περίπτωσι ὑπάρχει Καταμερισμὸς ἀπὸ ὑποκειμενικῆ ἔποψι, ἐνῶ στὴ δευτέρῃ τὸναντίον ἀπὸ ἀντικειμενικῆ».

Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι στὸ πρῶτο παράδειγμα καταμερίζει ἓνα πρόσωπο τὴν ἐργασία του γὰ νὰ φτεριάσῃ διαφορετικὰ πράγματα, ἐνῶ στὸ δεύτερο, καταμερίζουν διάφορα πρόσωπα τις ἐνέργειάς τους γὰ νὰ κατασκευάσων ἓνα μόνον πρᾶγμα».

Ἐπίσης—ἔξακολουθεῖ ὁ List—μποροῦμε νὰ ὀνομάσωμε καὶ τις δύο αὐτὲς πράξεις Συγκέντρωσι τῆς Ἔργασίας. Ὁ ἄγχιος συγκεντρώνει διάφορες ἐργασίας στὸ ἄτομόν του. Γὰ τὴν κατασκευὴ τῆς καρφίτσας συγκεντρῶνται διάφορα πρόσωπα γὰ κοινὴ παραγωγή. Ἐπομένως—συμπεραίνει—ὁ λόγος τῆς μεγαλυτέρας ἀποδόσεως τῆς ἐργασίας δὲν ὀφείλεται μόνον στὸν Καταμερισμὸν, ἀλλὰ ἰδίως στὴ Συγκέντρωσι».

Στὴ γνώμη αὐτῆ τοῦ List πρέπει νὰ παρατηρήσωμε σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν πρώτη περίπτωσι, ὅτι δὲν νομίζομε πὼς ὑπάρχει φόβος συγχύσεως τοῦ τεχνικοῦ Καταμερισμοῦ μὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει «Καταμερισμὸν ἀπὸ ὑποκειμενικῆ ἔποψι δηλ. τὴ διαδοχικὴ ἐνασχόλησι ἑνὸς ἀνθρώπου μὲ ἐντελῶς διαφορετικὰς ἐργασίας. (Καὶ ἂν ἐπέμενε κανεὶς νὰ ὀνομάσῃ τὴν ἐνέργεια αὐτῆ Καταμερισμὸν, θὰ ἦταν σωστότερον—ὅσο κοινικὸ καὶ ἂν φαίνεται—νὰ ἔλεγε Καταμερισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι τῆς Ἔργασίας). Θὰ μᾶς φανῆ σαφέστατο αὐτὸ, ἂν σκεφθῶμε ὅτι καὶ ὁ Καταμερισμὸς καὶ ἡ Συγκέντρωσις εἶναι φαινόμενα κατ' ἐξοχὴν κοινωνικά, ἐφ' ὅσον εἶναι οἱ δύο μορφῆς τῆς συνεργασίας τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν ζῆ μόνος ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπάρχει οὔτε Συγκέντρωσις οὔτε Καταμερισμὸς, καὶ ἀρκεῖ νὰ συνεταιρισθῇ μὲ ἄλλους ἀνθρώπους γὰ νὰ γεννηθῇ ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη μορφή τῆς συνεργασίας.

Σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴ δευτέρῃ παρατήρησι τοῦ List: ὅτι μποροῦμε νὰ ὀνομάσωμε τὸν Τεχνικὸν Καταμερισμὸν Συγκέντρωσι τῆς Ἔργασίας, θὰ πῶ

1) Roscher. System der Volkswirtschaft I. § § 64 - 66.

2) F. List Nationales System der Politischen Ökonomie, 5e Aufl. G. Fischer 1928. Kap. 13. S. 239.

προηγουμένως δυο λόγια περί Συγκεντρώσεως γιὰ νὰ φανῆ σαφέστερα ὅτι ἡ γνώμη του δὲν εἶναι ἐντελῶς ἱκανοποιητική.

Ἡ Συγκέντρωσις τῆς Ἔργασίας ἐμφανίζεται, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, διότι ὑπάρχει ποιοτική δυσαναλογία μεταξὺ δυνάμεως καὶ ἔργου.

Ἡ δὲ ποιοτικὴ δυσαναλογία γενικὰ εἶναι δυο εἰδῶν :

1) Μπορεῖ τὸ ἔργο νὰ εἶναι τόσο μικρὸ καὶ ἀσήμαντο, ὥστε νὰ μὴν ἐπαρκῆ γιὰ ν' ἀπασχολῆ τὴν ἐργατικὴ δύναμι καὶ ἐνὸς ἀκόμη ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος τότε χρησιμοποιεῖ αὐτὴν καὶ σ' ἄλλα ἔργα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἕνα.

2) Μπορεῖ τὸ ἔργο νὰ εἶναι τέτοιο, ὥστε νὰ μὴν ἐπαρκῆ ἡ δύναμις ἐνὸς μόνον ἀνθρώπου γιὰ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, ὁπότε λαμβάνει χώραν ἀίμαρτα-ξίς διαφόρων ἀνθρώπων μὲ τὸν σκοπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου.

Παρατηροῦμε ὅτι ὁ κυριώτερος λόγος τῆς συγχύσεως, ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν γραφέντων ἐπὶ τῆς Συγκεντρώσεως, εἶναι τὸ ὅτι ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ συγγραφεῖς, ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ζήτημα αὐτό, θεωροῦν ὡς τὴ μία μορφή τῆς Συγκεντρώσεως τῆς Ἔργασίας τὴν περίπτωσι κατὰ τὴν ὁποίαν ἕνας ἀνθρώπος χρησιμοποιεῖ τὴν ἐργατικὴν του δύναμι σὲ περισσότερα τοῦ ἐνὸς ἔργα, ἐφ' ὅσον τὸ ἕνα μόνον δὲν φθάνει γιὰ ν' ἀπασχολήσῃ ἐντελῶς τὴ δύναμι αὐτή.

Νομίζομε ὅμως ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι σωστὸ καὶ ὀφείλεται ἰδίως στοὺς δημιουργοὺς τοῦ ὅρου «Συγκέντρωσις τῆς Ἔργασίας» ἢ ὅπως ἐπίσης ὀνομάζεται «Συγκέντρωσις τῶν Ἔργων». Οἱ συγγραφεῖς αὐτοί, ξεκινῶντας ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ Συγκέντρωσις εἶναι τὸ ἀντίθετο φαινόμενο τοῦ Καταμερισμοῦ, ἀντίστρεψαν ἀπλῶς τὸν ὅρον τοῦ Καταμερισμοῦ, χωρὶς νὰ σκεφθοῦν ὅτι ὁ ὅρος αὐτὸς θὰ γεννοῦσε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ συγκεντρώσεως πολλῶν ἔργων σ' ἕνα μόνον πρόσωπο.

Ἐνῶ δὲν συμβαίνει τίποτε τέτοιο. Τὸ ἀντιλαμβανόμεστε δὲ εὐκολώτατα, ἐὰν ἀφήσωμε κατὰ μέρος τὸν ὅρο καὶ ἐξετάσωμε τὸν ὀρισμὸν τῆς Συγκεντρώσεως. Ἡ Συγκέντρωσις εἶναι, ὅπως εἶπαμε, μία προσπάθεια προσαρμογῆς τῆς ἐργατικῆς ἱκανότητος σὲ ἔργο. Καὶ φυσικὰ σ' ἕνα ἔργο καὶ ὄχι σὲ πολλὰ.

Ὅταν ἕνας ἀνθρώπος ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα ἔργο ἐξασκεῖ καὶ ἄλλα, δὲν εἶναι αὐτὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς καλύτερης προσαρμογῆς τῶν δυνάμεών του στὶς παραγωγικὰς συνθήκας, ἀλλ' ἀπλῶς ἀπόδειξις ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν του. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ στραφῇ καὶ σ' ἄλλα, γιὰ νὰ μωρέσῃ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ζήσῃ καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς ἀνάγκας του. Τὸ δὲ ἐκλεγόμενον δεῦτερον ἢ τρίτον ἔργο δὲν ἔχει καμμιά σχέσιν μὲ τὸ πρῶτον.

Σ' αὐτὰ θ' ἀπαντήσουν πιθανῶς : «Πῶς δὲν ἔχουν καμμιά σχέσιν τὰ διάφορα ἔργα, τὰ συγκεντρούμενα σ' ἕνα πρόσωπο; Δὲν ἔχουν σχέσιν οἱ δουλιεὶς τοῦ πεταλωτοῦ καὶ σιδηρουργοῦ, οἱ ὁποῖες συχνὰ ἐκτελοῦνται ἀπὸ ἕνα μόνον πρόσωπο;»

Τὸ ὅτι δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν βλέπομε ἂν σκεφθοῦμε ὅτι, ἂν ὁ τεχνίτης κερδίζει ὅσα τοῦ χρειάζονται μόνον ἀπὸ τὸ κεφάλαιον τῶν ἀλόγων, τότε δὲν θὰ ἐξασκήσῃ συγχρόνως τὸ ἄλλο ἐπάγγελμα καὶ δὲν τὸ κάνει παρὰ μόνον διότι πιέζεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη. Καὶ στρέφεται στὸ ἐπάγγελμα τοῦ σιδηροδρομοῦ, διότι ὡς τὸ περισσότερο συγγενὲς πρὸς τὸ κύριον ἐπάγγελμά του, τοῦ ἐξασφαλίζει μεγαλύτερα ἀποτελέσματα, καθύστερον καὶ τὰ ὑλικά ἐκμεταλλεύεται ἔτσι καλύτερα καὶ δὲν εἶναι ἀνυγκασμένος νὰ μιᾶθῃ ἕνα νέον ἐπάγγελμα, τελείως ἄσχετον μὲ τὸ δικό του.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω βλέπομε ὅτι μόνον ὅταν τὸ ἔργο εἶναι τέτοιον, ὥστε νὰ μὴν ἐπαρκοῦν οἱ δυνάμεις ἐνὸς ἀνθρώπου καὶ πρέπει νὰ ἐνωθοῦν περισσότερα πρόσωπα γὰρ νὰ τὸ φέρουν εἰς πέρας, ἔχομε Συγκέντρωσιν (').

Ἐχοντας αὐτὰ ὑπ' ὄψιν, καταπίπτουν, νομίζω, οἱ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσες ἀντιλήψεις περὶ Συγκεντρώσεως καὶ Καταμερισμοῦ, διότι οὔτε Συγκέντρωσις οὔτε Καταμερισμὸς μποροῦν νὰ ὑπάρξουν γιὰ πολλὰ συγχρόνως ἔργα, ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωρίζωμε ὅτι τὸ ἔργο θὰ εἶναι πάντοτε ἕνα, τὸ δὲ συγκεντρούμενον ἢ καταμεριζόμενον θὰ εἶναι ἀποκλειστικῶς ἡ ἐργατικὴ δύναμις.

Ἡ βασικὴ δὲ διαφορὰ τοῦ Καταμερισμοῦ καὶ τῆς Συγκεντρώσεως συνίσταται στὸ ὅτι, στὴν περίπτωσιν τοῦ Καταμερισμοῦ οἱ ἐκτελοῦντες κάποιον ἔργον ἐργάζονται μὲν ὅλοι μαζὶ γιὰ τὸν αὐτὸ σκοπὸν, ὁ καθένας ὅμως ἔχει ἰδιαίτην λειτουργίαν, στενωῶς ἐξαρτημένη ἀπὸ τῆς ἄλλης. Τοῦναντίον στὴν περίπτωσιν τῆς Συγκεντρώσεως, οἱ μέλλοντες νὰ ἐκτελέσουν ἕνα ἔργον, ἐργάζονται μὲν πάλι μαζὶ καὶ χάριν τοῦ ἰδίου σκοποῦ, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τῶρα ὅλοι κάνουν τὸ αὐτό.

Γ' ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ἐκ τῶν προαναφερθέντων, νομίζω ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ σχηματίσῃ μιὰ ὅπως δὴποτε σαφεῖν εἰκόνα τοῦ τί εἶναι ὁ Καταμερισμὸς, καὶ ἐρχόμεσθε πάλιν νὰ ἐξετάσωμε τὴν θέσιν του ὡς πρὸς τὴν Κοινωνίαν. Ὑπάρχουν διαφοραὶ μεταξὺ τῶν συγγραφέων, γιὰ ὅτι ἀφορᾷ τὸ ζήτημα ἂν ὁ Καταμερισμὸς εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν κοινωνιῶν ἢ τοῦναντίον δημιουργοῦνται οἱ κοινωνίαι ἕνεκα τοῦ Καταμερισμοῦ.

Οἱ ἀρχαῖοι, Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης, καθὼς καὶ μετὰ τῶν νεωτέρων συγγραφέων ὁ Comenius, διαισθάνονται τὴν μεγίστην κοινωνικὴν σημασίαν, πού ἔχει ὁ νόμος αὐτός, ἀλλὰ μόνον μετὰ τὴν ἀνίπτυξιν τῆς Κοινωνιο-

1) Πιὸ εὐκόλως ἀντιληπτὴ θὰ μᾶς ἦταν ἡ φύσις τῆς Συγκεντρώσεως, ἂν ἀγὴ τοῦ ὄρου «Συγκέντρωσις τῆς Ἔργασίας» χρησιμοποιούσαμε τὸν ὄρον «Συγκέντρωσις γιὰ ἔργασίαν». Δὲν πρόκειται ὅμως νὰ δημιουργήσωμε πάλιν συζητήσεις γιὰ τὴν ἀσφύτητα ἢ ὄχι ὄρων πού ἔχουν τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐπεκράτησαν γενικῶς.

Ἐργεῖον» Δ. Καλιτσωνάκι, Τόμ. 17 (1937) Δ'.

λογίας ως αυτοτελούς επιστήμης, άρχισε νά τονίζεται σαφώς ή σχέσις του Καταμερισμού με τόν σχηματισμό τών κοινωνιών.

Ίδιαιτέρως ασχολήθηκε με τó ζήτημα αυτό ó Durkheim, πού ύποστηρίζει ότι οι κοινωνίες δημιουργούνται ένεκα δύο αιτιών.

1) Τής ομοιότητος τών μελλόντων νά σχηματίσουν τήν κοινωνία ανθρώπων καί :

2) Τής διαφοράς των, δηλ. του Καταμερισμού, τόν όποιον αντιλαμβάνεται έδω από τήν ευρύτατη αυτού έννοιαν.

Ό Durkheim έρευνά τó όλον ζήτημα, τονίζοντας ιδιαίτέρως τήν ψυχολογική του άποψη. Λέγει ότι ή κοινωνική συμβίωσις δημιουργείται ένεκα μιας άλληλεγγύης, πού είναι δύο ειδών, αναλόγως του άν πηγάζη από τήν πρώτη ή τή δεύτερη αιτία διαμορφώσεως τών κοινωνιών.

Η άλληλεγγύη ή βασιζομένη επί τών ομοιοτήτων, τήν όποία ονομάζει μηχανική (Solidarité mécanique) δημιουργείται ένεκα τής συναισθήσεως πού έχομε, ότι κάποιος άλλος έχει τόν ίδιο τρόπο του σκέπτεσθαι, διάγει τήν ίδια περίπου ζωή καί έχει τά ίδια αισθήματα με μās, δηλ. μās ομοιάζει γενικώς.

Η δεύτερη μορφή τής μεταξύ τών ανθρώπων δημιουργουμένης άλληλεγγύης (Solidarité organique) προέρχεται από τήν αντίληψη πού έχομε ότι ό άλλος άνθρωπος έχει εκείνες τις φυσικές καί ψυχικές ιδιότητες, πού μās λείπουν. Ένούμενοι δέ θά δημιουργήσωμε ένα άριστο σύνολο, ένα οργανισμό, του όποιου κάθε άνθρωπος θ' αποτελή μία λειτουργία. Για νά εμφάνιση σαφέστερα τó ζήτημα, φέρνει ó Durkheim τó παράδειγμα του σχηματισμού τής κοινωνίας του γάμου κατá τούς δύο τρόπους (').

Κατá τήν πρωτόγονη εποχή διέφεραν πολύ λίγο ό άνδρας καί ή γυναίκα σ' ό,τι άφορā τις σωματικές καί ψυχικές τους ιδιότητες. Καί σήμερα ακόμη υπάρχουν φυλές στη Νέα Ζηλανδία ή τή Σαμόα, όπου κίνουν οι γυναίκες ακριβώς τήν ίδια ζωή με τούς άνδρες, λαμβάνοντας συχνά μέρος καί στον πόλεμο ακόμη.

Στη βαθμίδα αυτή τής εκπολιτιστικής εξέλιξεως τών ανθρώπων οι σχέσεις του γάμου ήταν χαλαρές. Άρχιζαν καί διακόπτονταν όπως δήποτε, έτσι ώστε νά μήν υπάρχει οικογένεια με τή σημερινή σημασία τής λέξεως, αλλά μόνον ή μητριαρχική, δηλαδή ή συγκέντρωσις τών διαφόρων απογόνων μιας μητέρας γύρω άπ' αυτήν.

Τούναντίον στη σημερινή εποχή, όπου διαφέρουν βασικά ό άνδρας καί ή γυναίκα καί ως προς τή σωματική τους διάπλασι, καθώς καί ως προς τις ψυχικές καί σωματικές τους ιδιότητες, ό γάμος είναι δεσμός πολύ ισχυρότερος καί πηγάζει από τήν αντίληψη ότι ό ένας αποτελεί ένα είδος συμπληρώματος του άλλου.

Όπως ακριβώς συμβαίνει στον γάμο, έτσι γίνεται καί στην Κοινωνία.

1) De la Division du Travail Social Livre I. Chap. 1 (σελ. 19 καί έπειτα).

Ἐκεῖνες οἱ κοινωνίες, δηλαδή οἱ πρῶτοι πρωτόγονες, ποὺ σχηματίζονται ἐπὶ τῆ βίσει τῆς ὁμοιότητος τῶν στοιχείων τους, εἶναι λιγώτερο συνδεδεμένες. Ὁ ἐσωτερικὸς τους σύνδεσμος εἶναι μικρότερος καὶ χαλαρότερος. Τὸνναντίον στὶς κοινωνίες ποὺ σχηματίσθηκαν ἐπὶ τῆ βίσει τοῦ διαφορισμοῦ τῶν ιδιοτήτων τῶν προσώπων ποὺ τὶς ἀποτελοῦν, παρατηρεῖται μεταξὺ τῶν μελῶν ἰσχυρὴ συνοχή. Κάθε ἄτομο ἀποτελεῖ ἀναγκαιὸ στοιχεῖο τῆς καλῆ ὀργανωμένης κοινωνίας καὶ ἔχει ἀκριβῶς προσδιωρισμένη τὴ θέσι καὶ τὴ λειτουργία του.

Μποροῦμε μάλιστα νὰ κάνουμε ἓνα παραλληλισμὸ μεταξὺ τοῦ πρώτου ἀναφερθέντος ἀπὸ τὸν Durkheim εἴδους κοινωνίας καὶ τῆς Συγκεντρώσεως τῆς Ἔργασίας, ὅπως μεταξὺ τῆς δεύτερης κοινωνίας καὶ τοῦ Καταμερισμοῦ. Στὴν περίπτωσι τῆς Συγκεντρώσεως μπορεῖ, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ λείψῃ ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιδιώκοντας τὴν κοινὴ διεκπεραίωσι ἐνὸς ἔργου, ἔστω τὸ σῆκωμα ἐνὸς βίβρους, διότι καὶ ἂν δὲν ἐπαρκοῦν τὰ ὑπόλοιπα ἐργατικά χέρια, θὰ προσπαθίσουν ν' ἀντικαταστήσουν τὴ χαμένη δύναμι μὲ ἓνα μοχλὸ λ.χ. Ἡ ἔλλειψις τοῦ ἐργάτου θὰ εἶναι λιγώτερον αἰσθητὴ ἕνεκα τῆς μικρότερης ἀλληλεγγύης μεταξὺ τοῦ συνόλου τῶν ἐργατῶν.

Στὴν περίπτωσι ὅμως τοῦ Καταμερισμοῦ θὰ εἶναι περισσότερον αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψις ἀκόμη καὶ ἐνὸς ἐργάτου. Ἡ ἔλλειψις αὐτὴ θὰ ἐπιφέρει διαταραχὴν ὅλης τῆς λειτουργίας τῆς παραγωγῆς, τῆς ὁποίας τὰ ὄργανα εἶναι στενωτάτα καὶ ὀργανικὰ συνδεδεμένα ἀναμεταξύ τους.

Ἐπομένως, συμπεραίνει ὁ Durkheim, τὸ σπουδαιότερο ἀποτέλεσμα τοῦ Καταμερισμοῦ δὲν εἶναι ὅτι αὐξάνει τὴν ἀπόδοσι τῶν ἐργαζομένων γιὰ κοινὴ παραγωγή, ἀλλὰ τὸ ὅτι τοὺς συνδέει καὶ δημιουργεῖ μεταξύ τους μίαν ἰσχυρὴν ἀλληλεγγύην. Αὐτὸς εἶναι κατὰ τὸν Durkheim ὁ μόνος λόγος ὑπάρξεως τοῦ Καταμερισμοῦ.

Νομίζω ὅμως ὅτι καὶ ἂν παρυσύρεται ὁ Durkheim ἀπὸ τὴν ἀναφερομένη ἐπιθυμία του ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Καταμερισμὸς δὲν ὀφείλεται στὴν προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων νὰ γίνουν εὐτυχέστεροι μὲ τὴν καλύτερη ἱκανοποίησι τῶν ἀναγκῶν τους. Ἄν λαμβάνει ὅμως ἕν ἄνθρωπος ὅτι καὶ οἱ κοινωνίες ὀφείλουν τὴν ὑπαρξί τους στὴν ἐπιθυμία τῶν μελῶν τους νὰ ἱκανοποιήσουν καλύτερα τὶς ἰλικές καὶ πνευματικές τους ἀνάγκας.

Ὅπως τόσος ἄλλοι συγγραφεῖς ἐπιμένει νὰ ἐπιζητῇ κάποιον «ἠθικὸν» λόγον ὑπάρξεως τῶν κοινωνιῶν, χαρακτηρίζοντας σχεδὸν ἀνίθικη τὴ γνώμη τῶν ἀνταλλακιστῶν, ποὺ τονίζουν τὴ σημασίαν τοῦ Καταμερισμοῦ ἰδίως σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν καλύτερη ἱκανοποίησι τῶν ἀναγκῶν μας.

Οἱ συγγραφεῖς, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς τὸν Bouglé, δὲν μποροῦν νὰ παραγνωρίσουν τὴ μεγίστην σημασίαν, ποὺ ἔχει τὸ ἀτομικὸ ἀμφέρον σ' ὅλη γενικὰ τὴ δράσι τοῦ ἀνθρώπου, προσπαθοῦν ὅμως νὰ δικαιολογήσουν τὴν πίσιν ποὺ ἔχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, προτοῦ ἐπιχειρήσουν ὅτι δὴποτε, νὰ ζυγίζουν τὰ πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα κάθε πράγματιος καὶ νὰ προτιμοῦν ἐκεῖνο ποὺ τοὺς παρουσιάζει τὰ περισσότερα πλεονεκτή-

ματα. Ἡ ιδιότης δὲ αὐτῆ τῶν συγγραφέων τοῦ νὰ κρυβουν ἢ νὰ διώχνουν ἀπὸ τὸ μυαλό τους ὡς ἀνήθικη μία τέτοια διαπίστωση, τοὺς σπρώχνει στὸ νὰ βρίσκουν διάφορους ἄλλους λόγους σχηματισμοῦ τῶν κοινωνιῶν.

Ἡ θεωρία τῶν ανταλλακτικῶν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐνώνονται γιὰ νὰ ικανοποιήσουν καλύτερα τὶς ἀνάγκες τους (1), ὄχι μόνον εἶναι σωστή, ἀλλὰ καὶ ἂν ἐπιμένουν νὰ τῆς βροῦν ἓνα ἐλάττωμα, τὸ μόνο εἶναι ὅτι δὲν τονίσθηκε ἀρκετὰ ἢ σημασία της; στὸ ψυχολογικὸ πεδίο. Αὐτὸ δὲ ὀφείλεται στὸ ὅτι συνήθως χωρίζουν οἱ ἄνθρωποι προίγματα, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ χωρίζονται. Παραμελοῦν τὴν ψυχολογικὴ ἄποψη τοῦ ἀνθρώπου, δίνοντας σημασία μόνον στὰ ἀντιληπτὰ σὺς αισθήσεις μας, δηλαδὴ τὴν ὕλη. Ἡ δὲ περιφρόνησις τὴν ὁποίαν αἰσθάνονται πολλοὶ διανοούμενοι γιὰ τὴν ὕλη, τοὺς κάνει νὰ ἐπιζητοῦν διάφορους, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἠθικούς, λόγους σχηματισμοῦ τῶν κοινωνιῶν.

Ἔτσι λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (2): «φύσει μὲν ἔστιν ἄνθρωπος ζῶν πολιτικὸν (διὸ καὶ μηδὲν δεόμενος τῆς περὶ ἀλλήλων βοήθειας [οὐκ ἔλαττον] ἡρέγονται τοῦ συζῆν), οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ κοινῆ συμφέρον συνάγει, καθ' ὅσον ἐπιβάλλει μέρος ἐκάστῳ τοῦ ζῆν καλῶς. μάλιστα μὲν οἷν τοῦτ' ἔστι τέλος, καὶ κοινῆ πᾶσι καὶ χωρὶς· συνέρχονται δὲ καὶ τοῦ ζῆν ἕνεκεν αὐτοῦ καὶ συνεργοῦσι τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν».

Ἀλλ. παραδέχεται δύο λόγους σχηματισμοῦ τῶν κοινωνιῶν

1) Τῆ φύσι τῶν ἀνθρώπων καὶ

2) Τὸ συμφέρον.

Ὁ Durkheim (3) ἀφ' ἑτέρου λέγει: «Ὅταν ἐνώνονται ἄτομα, ποὺ ἔχουν κοινὰ συμφέροντα, δὲν συμβαίνει αὐτὸ μόνον γιὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ συμφέροντα αὐτῶν, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐνωθοῦν, γιὰ νὰ μὴν αἰσθάνονται πᾶς περιτριγυρισμένοι ἀπὸ ἀνιπάλους, γιὰ νὰ ἔχουν τὴν εὐχαρίστησι τῆς ἐπικοινωνίας, ν' ἀποτελοῦν μαζὶ μὲ ἄλλους ἓνα ἐνιαῖο σύνολο δηλ. μὲ μὰ λέξι γιὰ νὰ διαίγουν μαζὶ τὴν ἴδια ἠθικὴ ζωή».

Ἄν σκεφθοῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε, παρὰ μόνον ἂν δικαιολογεῖται ἢ ὑπαρξίς του ἀπὸ κάποιον λόγο, ἀδιάφορα ἂν αὐτὸς μᾶς εἶναι γνωστὸς ἢ ἄγνωστος, μὰ μᾶς φανῆ περίεργη ἢ τῆσις αὐτῆ τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐνώνονται μὲ τὸν σκοπὸ, «νὰ διαίγουν μαζὶ τὴν ἴδια ἠθικὴ ζωή», ἢ «γιὰ νὰ ὑποιάξουν τὸν φυσικὸ νόμο τοῦ ἰσχυροτέρου σὲ νόμους ἀνώτερους». Ποιὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ τοὺς κάνει νὰ ἐπιζητοῦν αὐτό;

Σ' αὐτὰ πρόχει ν' ἀπαντήσῃ κανεὶς ὅτι τίποτε δὲν λογαριάζει στὴ

1) Στὴν αὐτὴ αἰτία δηλαδὴ στὴν ἀδυναμία τοῦ ἀτόμου νὰ ικανοποιηθῆσθε τις ἀνάγκες του ἀποδίδει καὶ ὁ Πλάτων τὴ γένεσι τῆς Κοινωνίας. (Πολιτεία Βιβλ. Β' κεφ. ΙΑ') Τονίζει ὅμως καὶ αὐτὸς μόνον τὴν ὕλική ἀποψι τοῦ ζητήματος. ἔτσι ὥστε νὰ μὴ βλέπη στὴ δημιουργία τῆς Κοινωνίας κανένα ψυχικὸ ἢ ἠθικὸ κίνητρο.

2) Ἀριστοτέλους; Πολιτικά Γ. 6. 1278 β. 19.

3) Durkheim. De la Division du Travail Social, Préface p. XVIII.

ζωή του ανθρώπου παρά μόνο το συμφέρον, αδιάφορα ἂν εἶναι ἄμεσο ἢ ἔμμεσο.

Ἄκουω πολλοὺς νὰ φωνάζουν : « Ἦ φροῖνη ! Τὸ συμφέρον ; Μὴ δὲν εἶναι δυνατὸν αὐτὸ τὸ πρῶγμα ! » Δὲν ξεῖρω γιατί ὅλη αὐτὴ ἡ ἐχθρική διάθεσις πρὸς νόμο φυσικό, ποὺ δὲν ἔχει ἄλλο ἐλάττωμα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ἐρευνήθηκε ἀρκετὰ βαθειά. Λέγοντας « συμφέρον », ὅλοι ἐννοοῦν τὸ ὕλικὸ συμφέρον, ἐνῶ πραγματικὰ πρέπει νὰ τὸ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς πολὺ ἐνρύτερα, καθὼς θὰ δοῦμε πρὸς κάτω. Πόσες πράξεις τῶν ὁποίων τὰ κίνητρα μᾶς φαίνονταν σκοτεινά, θὰ διαφωτισθοῦν καὶ τί καθαρὰ ποὺ διαγράφεται τὴν ὥρην ὁ σχηματισμὸς τῶν κοινωνιῶν.

Κάθε ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἐκ φύσεως ἑλλειπές, ἀλλὰ καθὼς τονίζει ὁ Λόρδος Macaulay, ἔχει τὴν τάσι νὰ καλυτερευθῆ τὴν κατάστασί του. Ὅλη του ἡ δραστηριότης δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν τάσι αὐτῆ, αδιάφορα ἂν ἐπιζητῆ νὰ ικανοποιήσῃ πνευματικὰς ἢ ὕλικὰς ἀνάγκας. Ἄν ἦταν δυνατὸν στοὺς ἄνθρωπους νὰ ικανοποιοῦν συγχρόνως ὅλες τὰς ἀνάγκας τους, θὰ τὸ ἔκαναν. Καὶ τὸ ὅτι παραμελοῦν τὴν ικανοποίησι μίας ἀνάγκης γιὰ νὰ ικανοποιήσουν ἄλλη, δὲν συμβαίνει παρά μόνον ἀφοῦ ζυγίσουν τὰ πλεονεκτήματα ποὺ τοὺς παρουσιάζει ἡ ικανοποίησις τῆς μίας ἢ ἄλλης ἀνάγκης, ὅποτε θὰ προτιμήσουν ἐκεῖνη ποὺ τοὺς παρουσιάζει τὰ περισσότερα. Γιατὶ νὰ μᾶς κίνη νὰ ἐξανιστάμεθα τόσο ἡ λέξις « ζυγίζω ». Τὸ νὰ ζυγίξῃ ὁ ἄνθρωπος τὰ ὑπὲρ ἢ κατὰ ἑνὸς πράγματος, τοῦ εἶναι ἔμφυτο. (Ἡ οικονομικὴ ἀρχὴ ἡ ἡδονιστικὴ, ὅπως λέγεται ἐπίσης, δὲν εἶναι καὶ αὐτὴ τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἓνα ζύγισμα). Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἐπιχειρήσωμε νὰ προσδιορίσωμε ἀντικειμενικὰ τὰ πλεονεκτήματα ἢ μειονεκτήματα ἑνὸς πράγματος. Ὁ προσδιορισμὸς αὐτὸς εἶναι κατ' ἐξοχὴν υποκειμενικός. Διαφέρει μὲ κάθε ἄνθρωπο. Τώρα δὲν θὰ μᾶς φανῆ τόσο ἀδικαιολόγητη ἡ προθυμίαι ἑνὸς παιδιοῦ ν' ἀνταλλάξῃ ἓνα πρῶγμα μεγάλης ἀξίας, μ' ἓνα παιγνίδι, ποὺ θὰ ἐπιθυμοῦσε πολὺ νὰ ἔχῃ. Γιὰ τὸ παιδί ἔχει πολὺ μεγαλύτερη ἀξία τὸ παιγνίδι αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἄλλο πρῶγμα, ἔστω ἓνα κομμάτι χρυσίου. Ὅταν ὅμως ἀρχίσει τὸ παιδί ν' ἀντιλαμβάνεται τὴν αγοραία ἀξία τῶν πραγμάτων, δὲν θὰ δώσῃ τὸ χρυσίον, ἀπλῶς καὶ μόνο, διότι θὰ ἔχῃ ἐκτιμήσει ὅτι αὐτὸ τοῦ εξασφαλίζει ὄχι μόνον τὴν ικανοποίησι τῆς ἐπιθυμίας ν' ἀποκτήσῃ τὸ παιγνίδι, ἀλλὰ καὶ τὰ μέσα γιὰ νὰ ικανοποιήσῃ ἄλλες ἀνάγκας. Ἔτσι ἐμφανίζεται ὅλη ἡ ἀνθρώπινη δραστηριότης ὡς ἓνα συνεχές ζύγισμα καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον στὸ ὕλικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ καὶ στὸ πνευματικόν. Ὁ ἄνθρωπος, ποὺ σώζει μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς του ἓναν ἄλλον ἄνθρωπον ἀπὸ φλόγας, ζυγίζει καὶ αὐτός. Πιθανὸν νὰ ἔχῃ γι' αὐτὸν ἡ σωτηρία τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου μεγαλύτερη ἀξία ἀπ' ὅτι ἔχει γι' αὐτὸν ἡ δική του ζωὴ ὡς τις τύψεις, ποὺ θὰ αισθάνεται ἂν ἀφίση τὸν ἄλλον ἄνθρωπον νὰ πεθάνῃ σὺν τις φλόγας. Μπορεῖ βέβαια ἡ αὐθόρμητη κίνησις του νὰ ἦταν ἀπλῶς ἀποτέλεσμα λανθασμένης ἐκτιμήσεως τῆς ζωῆς του τὴν ὥρην αὐτῆ, ὅποτε ἂν π.χ. πάθῃ σοβαρὰ ἐγκαίματι, νὰ μετανοῇ γιὰ τὴν πράξι του καὶ νὰ προτιμοῦσε νὰ μὴν εἶχε διακινδυνεύῃ τὴ ζωὴν του γιὰ ἓναν ἄλλον ἄνθρωπον,

πιθανῶς ξένον. Δὲν λέγομε ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῶν πλεονεκτημάτων ἢ μειονεκτημάτων ἐνὸς πράγματος εἶναι πάντοτε σωστή. "Ὅχι, τὸναντίον μάλιστα, εἶναι συχνότατα λανθασμένη, ἀλλὰ πάντως εἴτε σωστή εἴτε λανθασμένη, εἴτε συνειδητὴ εἴτε ἀσυνειδήτη, ἡ ἐκτίμησις μένει ἐκτίμησις.

Τώρα θὰ δοῦμε τὸν ρόλο, ποῦ παίζει τὸ συμφέρον, ὅπως τὸ ἀντιλαμβανόμεσθε τώρα, στὸν σχηματισμὸ τῶν κοινωνιῶν. Ξέρομε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκες, ποῦ ζητεῖ νὰ ικανοποιησῆ. Ἐνούμενος δὲ θὰ τις ικανοποίησις καλύτερα (1) (γι' αὐτὸ δὲν ὑπῆρξε, δὲν ὑπάρχει οὔτε θὰ ὑπάρξῃ μεμονωμένος ἄνθρωπος). Αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς πολεμοῦν τόσο οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς. Δὲν θέλουν νὰ παραδεχθοῦν ὅτι ἡ καλύτερη ικανοποίησις τῶν ἀναγκῶν, ἡ καλύτερευσις τῆς ἐν γένει καταστάσεως τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ὁ λόγος στὸν ὁποῖο οφείλουν οἱ κοινωνίες τὴν ὑπόστασί τους. Γι' αὐτὸ ὅμως ἔρχονται συχνὰ σὲ ἀντιφάσεις, ὅπως π. χ. ὁ Durckheim, λέγοντας ὅτι ἐλκυόμεσθε καὶ ἐνωόμεσθε γιὰ νὰ διεκπεραιώσωμε ἓνα ὁποιοδήποτε σκοπὸ μὲ ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους, ποῦ ἔχουν ιδιότητες οἱ ὁποῖες μᾶς λείπουν, ἀλλὰ ποῦ θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ εἶχαμε. Ἄρα δὲν ἐλκυόμεσθε τυχαίως καὶ μοιραίως, ἀλλὰ ἐπειδὴ τοὺς χρειάζομσθε ἢ νομίζομε ὅτι τοὺς χρειάζομσθε.

Ἐπίσης ὁ Bouglé, ἂν καὶ πολεμᾷ πολὺ τὴν ιδέα τοῦ συμφέροντος ὡς δημιουργοῦ κοινωνιῶν, λέγει: (2) «Ἄτομα, ποῦ κάθονται σὲ λεωφορεῖο καὶ βρέθησαν τυχαίως τὸ ἓνα κοντὰ στὸ ἄλλο δὲν σχηματίζουν κοινωνία. Ἄν δὲν ἄλλαξε τίποτα στὴν ψυχικὴ διάθεσι τῶν ἀτόμων αὐτῶν καὶ ἐξακολουθεῖ ὁ καθένας νὰ σκέπτεται σὰ νὰ ἦταν μόνος, τότε ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τις σκέψεις τοῦ καθενός. Ἡ κοινωνιολογία περιτεύει ἐδῶ.

Ἄλλ' ἂν ἓνα ὁποιοδήποτε συμβάν, ἔστω ἡ ἐμφάνισις μιᾶς καταβρέξικης ληστοσυμμορίας ἢ ἀπλῶς ἡ ἐμφάνισις ἐνὸς λεωφορείου ἀνταγωνιστοῦ,

1) Ὁ Ἄγγλος Walter Bagelhot στὸ θαυμάσιο βιβλίον του *Physics and Politics* 1872 (Chapter VI, p. 131—132) ὁμιλεῖ γιὰ τὴ σημασία τῆς συνεργασίας τῶν ἀνθρώπων γιὰ κάθε πρόοδο: The progress of men requires the co-operation of men for its development. That which any one man or any one family could invent for themselves is obviously exceedingly limited. And even if this were not true, isolated progress could never be traced. The rudest sort of co-operative society, the lowest tribe and the feeblest government, is so much stronger than isolated man (if he ever existed in any shape which could be called man), might very easily have ceased to exist. The first principle of the subject is that man can only make progress in «co-operative groups»; I might say tribes and nations, but I use the less common word because few people would at once see that tribes and nations are co-operative groups, and that is their being so which makes their value; that unless you can make a strong co-operative bond, your society will be conquered and killed out by some other society which has such a bond;

2) C. Bouglé *Qu'est ce que la Sociologie*. Ch. 1 p. 6

κίνη τις καρδιές να συντονίσουν τους κτύπους τους ή τείνει τις σκέψεις προς τὸν ἴδιο σκοπό, ὀργανώνοντας τις ἐνεργητικότητες, τότε γεννήθηκε ἡ κοινωνία».

Τί εἶναι ὅμως αὐτό, ποῦ κάνει τις καρδιές νὰ κτυπήσουν ἁρμονικά, ὀργανώνοντας τις ἐνεργητικότητες; Ἄν εἶναι ἀπλῶς τὸ συμφέρον; Ἄν ἀντὶ τῆς ληστοσυμμορίας ἐμφανίζονταν μία μυῖγα, ποῦ νὰ ἐνοχλοῦσε ἓνα ἐπιβύτι, δὲν θὰ ὀργανώνονταν ἡ ἐνεργητικότητες, διότι θὰ κατόφρωνε νὰ ἴμουνθῆ μόνος του. Ἐάν ὅμως ἡ ἴδια μυῖγα ἄρχιζε νὰ ἐνοχλῆ ὅλους, θὰ ἔνωσαν ὅλοι τις ἐνέργειές τους γιὰ νὰ τὴ σκοτώσουν. Ὡστε καθαρὰ διαγράφεται πιά ἡ δύναμις τοῦ συμφέροντος. Πῶς θὰ συμβιβάσῃ κανεὶς ὅμως τ' ἀνωτέρω μὲ αὐτὰ ποῦ λέει ὁ Bouglé γιὰ τὴν ἔλλειψι εὐρύτητος τῆς θεωρίας τῶν ἀνταλλακτιστῶν;

Τώρα θὰ ποῦν πιθανόν: «Μὰ ἄλλο εἶναι τὸ ἀτομικὸ συμφέρον καὶ ἄλλο τὸ κοινόν. Τὸ κοινὸ συμφέρον ἔχει ἡθικὴ ἀξία ἐνῶ τὸ ἀτομικὸ ὄχι» Μὰ τί εἶναι τὸ κοινὸ συμφέρον; Φαίνεται νὰ εἶναι ὁ μέσος ὕρος τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων (1) ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ποῦ ἀποτελοῦν τὴν κοινωνία. Ἄν μποροῦσαν ἁρμονικὰ νὰ ικανοποιηθοῦν ὅλα τὰ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων ποῦ ἀποτελοῦν μίαν κοινωνίαν, θὰ γίνονταν αὐτό. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀδύνατο, γι' αὐτὸ παρατηροῦμε μίαν ὀργάνωσι στὴν Κοινωνία.

(1) Condilliac δείχνει θαυμάσια στὸ βιβλίον του *Le Commerce et le Gon vernement* (2) πῶς γεννιέται ἡ ὀργάνωσις αὐτή: Ἐτέτοιος εἶναι ἐν γένει ὁ χαρακτήρας τῶν ἀνθρώπων Ἐκείνος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐξαριῖται κανεὶς θέλει νὰ ἐπωφεληθῆ. Ὅλοι δὲ θὰ ἦταν κύριοι, ἂν μποροῦσαν. Ἀλλὰ ὅταν, ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις, εἶναι ἰμοιβαία ἡ ἐξάρτησις, τότε ἀναγκάζονται ὅλοι νὰ ὑποχωροῦν καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐκμεταλλευθῆ τὸ ὅτι τὸν ἔχουν

1) Ο J. Croly - Beauhien, προσπαθώντας ν' ἀποδείξῃ ὅτι συνοπάρχουν τὸ ἀτομικὸ καὶ τὸ κοινὸ συμφέρον, λέγει τὰ ἑξῆς. Ἄφο περιέργα: (*Economie Politique Tome I. Chap. III. p 76*), *Le principe de l'intérêt privé et celui de l'altruisme ne s'excluent pas; ils existent souvent dans la même âme et même à un très haut degré, mais ils ont deux sphères différentes d'application. L'un dirige l'homme dans son activité économique, l'autre le conseille et le détermine dans l'emploi de son revenu et de son avoir. Bien loin que ces deux principes soient contradictoires, on peut affirmer, comme une règle générale, sinon universelle, que plus un homme a en vue de grandes fondations et de belles oeuvres, plus il se montre et doit se montrer dans son activité industrielle et professionnelle, fidèle aux règles économiques strictes, parce qu'elles sont les seules qui peuvent assurer le succès des entreprises et fournir le fonds d' où l'on veut faire des largesses.*

Durckheim de la *Division du Travail Social* Préface p XVII. «L'individu, de son côté y trouve une source de joies. Car l'anarchie lui est douloureuse à lui-même. Lui, aussi, il souffre des tiraillement et des désordres (qui se produisent toutes les fois que les rapports inter-individuels ne sont soumis à aucune influence régulatrice.

2) 1ère partie, ch. XXIV.

ανάγκη ἄλλοι... Αὐτὴ εἶναι ἡ Τάξις, γεννᾶται ἀπὸ τὰ ἀμειβατὰ καὶ συνδουασμένα συμφέροντα ὅλων τῶν πολιτῶν».

Τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος θυσιάζει τὸ ἀτομικὸ του συμφέρον στὸ κοινὸ, δὲν οὐρεῖται παρὰ μόνον στὸ ὅτι ἐκτιμᾷ μικρότερη τὴ θυσία του αὐτὴ ἀπὸ τ' ἀγαθὰ, ποὺ περιμένει ἀπὸ τὴν κοινωνία. Διότι ἄλλοιῶς δὲν ἦταν δεμένος σ' αὐτή. Θὰ ἦταν ελευθέρως νὰ πῆ ὅπου δῆποτε ἄλλου. Ὁ ἄνθρωπος δέχεται τοὺς περιορισμούς, ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει ἡ κοινωνία, διότι παρ' ὅλους τοὺς περιορισμούς ἔχει καί νὰ κερδίσει ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ συμβίωση.

Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν μας τὰ προηγούμενα, θὰ μᾶς φανῆ εὐκολώτερος ὁ προσδιορισμὸς τοῦ λόγου ἔλξεως τῶν ἀνθρώπων μεταξὺ τους. Καὶ ἐδῶ, ἔλεγαν οἱ διάφοροι συγγραφεῖς, ὅτι εἶναι δύσκολος ὁ προσδιορισμὸς σταθεροῦ νόμου ἔλξεως τῶν ἀνθρώπων. Γιὰ τὴν φιλία λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (1) «...διαμφισβητεῖται δὲ περὶ αὐτῆς οὐκ ὀλίγα· οἱ μὲν γὰρ ὁμοιότητά τινα τιθέουσι αὐτὴν καὶ τοὺς ὁμοίους φίλους, ὅθεν τὸν ὅμοιον φασὶν ὡς τὸν ὅμοιον, καὶ κολοῖόν ποτὶ κολοῖόν, καὶ τὰ τοιαῦτα· οἱ δ' ἔξ ἐναντίας κερρομεῖς πάντας τοὺς τοιοῦτους ἀλλήλοισ φασὶν εἶναι· καὶ περὶ αὐτῶν τούτων ἀνώτερον ἐπιζητοῦσιν καὶ φυσικώτερον, Ἐὐριπίδης μὲν φάσκων ἐρᾶν μὲν ὄμβρου γαῖαν ξηρανθεῖσαν, ἐρᾶν δὲ σεμνὸν οὐρανὸν πληροῦμενον ὄμβρου πεσεῖν ἐς γαῖαν, καὶ Ἱερῆκλειτος τὸ ἀντίξουν συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν καὶ πάντι κατ' ἔριν γίνεσθαι ἐξ ἐναντίας δὲ τούτοις ἄλλοτε καὶ Ἐμπεδοκλῆς, τὸ γὰρ ὅμοιον τοῦ ὁμοίου ἐφίεσθαι».

Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν τ' ἀνωτέρω, θὰ διαγραφῆ πολὺ καλύτερα ὁ νόμος ἔλξεως τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι φαίνονται νὰ ἐλκωνται ἐφ' ὅσον ὑπάρχει συμφέρον νὰ ἐλκωνται. Καὶ δῶ θ' ἀντιληφθοῦμε τὴν ἔννοια τοῦ συμφέροντος εὐφύτατα.

Ἐπιζητοῦμε τὴ συντροφιά ἐνὸς ἀνθρώπου, διότι βρούμε εὐχρηστικὰ σ' αὐτό. Ἡ ἀπὸ τὴν ὕλικὴ ἀποψη: Συνεργαζόμεστε μὲ ἕνα ἀνθρώπο ἂν καὶ μᾶς εἶναι ἀντιπαθητικὸς, διότι ἡ συνεργασία μὲ αὐτὸν μᾶς ἐξασφαλίζει οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα. Ἄν ὅμως τὸ δυσάρεστο τῆς συνεργασίας μαζί του εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα, ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς ἐξασφαλίσῃ ἡ συνεργασία αὐτῆ, τότε θὰ διακόψουμε τὴν ἐπαφὴ μαζί του καὶ θὰ στραφοῦμε σ' ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐδῶ ὅμως πάλι θὰ τονίσω ὅτι ἄλλο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἄλλο τὸ ἐπιζητούμενο. Ἐπιζητοῦμε τὸ συμφέρον μας, ἀδιάφορον ἂν κατορθώσουμε νὰ τὸ ἱκανοποιήσουμε. Ἔτσι συμβαίνει συχνὰ νὰ περιμένουμε περισσότερο ἀπὸ ἕνα ἀνθρώπο ἀπὸ ὅσα ἐν τέλει μᾶς προσφέρει.

Ἔτσι σχηματίζεται καὶ ἡ ἐσωτερικὴ συνοχὴ τῶν Κοινωνιῶν, ἡ ἀλληλεγγύη (εἴτε μηχανικὴ εἴτε ὀργανικὴ). Κάθε ἀνθρώπος, συναισθανόμενος ὅτι εἶναι ἀτελής καὶ ὅτι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τοῦ εἶναι ἀπαραίτητοι, θὰ προσπα-

1) Ἱθικά Νικομάχεια Θ. Γ. 1155^a 32.

θῆση καὶ αὐτὸς νὰ τοὺς προσφέρει καὶ ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν ληφθεῖσα ἢ ἀναμενομένη ὑπηρεσία.

Τώρα δὲν θὰ μῖς φανοῦν πιά τόσο ἀξιοθαύμαστα τὰ μέλη μιᾶς πρωτόγονης κοινότητος, ποὺ βοηθοῦν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο σὲ θέρισμα τῶν ἀγρῶν κ.λ.π., χωρὶς νὰ περιμένουν κανένα ἀντάλλαγμα γι' αὐτό. Ἄς ἔπαινε ὅμως ἕνας νὰ παρέξῃ τὴ βοήθεια αὐτὴ καὶ θὰ ἔβλεπε ὅτι αὐτὸ θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ παύσουν τὰ ἄλλα μέλη τῆς κοινότητος νὰ τοῦ παρέχουν τὴ βοήθειά τους τῇ στιγμῇ, ποὺ θὰ τοὺς χρεοῦζονταν αὐτός. (1)

Ὡστε βλέπομε ὅτι ἡ ἀλληλεγγύη οφείλεται σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ συναίσθησι τοῦ ἀνθρώπου ὅτι εἶναι ἀτελής. Διότι, ἂν κάθε ἀνθρώπος εἶχε ὅλες τὶς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς ιδιότητες, ποὺ θὰ ἐξασφάλιζαν σ' αὐτὸν τὴν πλήρη ἱκανοποίησι ὁποιασδήποτε ἀνάγκης, δὲν φροντάζομαι νὰ ὑπῆρχε Κοινωνία. Κάθε ὀργανικὴ ἢ μηχανικὴ ἀλληλεγγύη θὰ ἦσαν περιττὴ, ἐφόσον θὰ κατιύφευγε κάθε ἀνθρώπος νὰ διεκπεραιώσῃ ὁποιοδήποτε ἔργον, ἀφοῦ δὲν θὰ ὑπάρχει πιά καμμιά ποσοτικὴ ἢ ποιοτικὴ δυσαναλογία μεταξὺ ἐργατικῆς δυνάμεως καὶ ἔργου. Ἄν δὲ τυχαίως συζοῦσαν ἀνθρώποι σὴν αὐτὴ περιοχῇ, καμμίαν ἀπολύτως σχέσις καὶ κανένας σύνδεσμος, ἐσωτερικὸς ἢ ἐξωτερικὸς, θὰ ὑπῆρχε μεταξὺ τους.

Πιθανὸν ὅμως νὰ ποῦν μερικοὶ: «Πῶς εἶναι δυνατὸν ἡ Κοινωνία νὰ οφείλεται σὴν ἐπιθυμία τῶν μελῶν τῆς νὰ γίνουν πρὸ εὐτυχημένοι, ἀφοῦ πολὺ συχνὰ ἡ ἰδίᾳ Κοινωνία πέφτει τόσο ἐχθρική σὲ ἐναντίον κάθε προοδου. Π.χ. σὲ μίαν πρωτόγονη κοινότητα ἔπρεπε οἱ ἀνθρώποι νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατὸν ὅμοιοι ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο, ὁποιασδήποτε δὲ ἤθελε νὰ εἰσαγάγῃ κάποιον νεωτερισμὸν, θὰ τιμωροῦνταν καὶ θὰ καταδιώκονταν. Πῶς ἀπαγορευμένο — λέει ὁ Bagehot — τὸ νὰ δοκιμάσουν εἰς ἀνθρώποι νὰ καλύτερέψουν τὴν κατάστασί τους, νὰ προσδέψουν γενικῶς.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ κρίνωμε τὶς κοινωνίας αὐτὰς μὲ δικὰ μας μέτρα καὶ σταθμὰ. Κάθε φυλὴ εἶχε τὶς συνήθειάς της, τὴ θρησκεία καὶ τὶς προλήψεις της. Ὁ ἀνθρώπος ὅμως ποὺ ἤθελε νὰ καταπατήσῃ μίαν συνήθειαν ἢ ν' ἀποδείξῃ ὡς γελοία μίαν πρόληψίν της, πιθανὸν νὰ ἦταν γιὰ τὶς δικὰς μας ἀντιλήψεις προοδευτικὸς καὶ ἔξυπνος, ἀλλὰ τὰ μέλη τῆς φυλῆς του θὰ τὸν θεωροῦσαν βλαβερὸν σὴν κοινωνία, διότι πιθανὸν νὰ προκαλοῦσε μὲ τὶς πράξεις του τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ τιμωροῦσαν μετὰ ὅλη τὴ φυλὴν.

Ὡστε καταδιώκοντας τὸν νεωτερίζοντα αὐτὸν, δὲν ζητεῖ ἡ κοινωνία παρὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν εὐτυχίαν της.

Ἀκόμη καὶ μεῖς οἱ «πολιτισμένοι» ἀνθρώποι συχνὰ χάνομε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γίνωμε εὐτυχέστεροι. Ἐπιμένομε ἀπὸ συνήθεια σ' ὀρισμένες ἀρ-

1) C. Bouglé. Qu' est ce que la Sociologie. Préface. Page XIII. «Dans une société dont la prospérité repose sur le travail ainsi divisé, celui qui ne s'acquiesce pas consciencieusement de sa fonction sociale commet une sorte d'abus de confiance et contribue pour sa part à détraquer toute la machine.

χές ή ιδέες και δέν τις εγκαταλείπουμε από φόβο μήπως γίνουμε πιο δυστυχημένοι.

Συμπεραίνοντας λέγομε ότι και ή Κοινωνία και ό Καταμερισμός οφείλονται στο άτελές του ανθρώπου και στην τάση του να επιζητή πάντοτε την αύξηση της ευτυχίας του. Έκ της ίδιας δέ αυτού αδυναμίας πιεζόμενος αναγκάζεται να συνεταιρισθ ή με όμοιους του, έτσι ώστε εκ της ένωσης και οργάνωσης των διαφόρων αυτών σωματικών και πνευματικών ιδιοτήτων να γεννηθ ή ένας οργανισμός άριώτερος από πάσης απόψεως, ό όποιος εύκολώτερα εξασφαλίζει την ικανοποίηση των αναγκών κάθε άποτελοΰντος αυτών στοιχείου.

Ο ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ

Αφού προσδιορίσαμε όλα τ' άφορώντα τον Καταμερισμό από την ενρύτατη σημασία της λέξεως και καθωρίσαμε τη θέση του ως προς την Κοινωνία θα εξετάσωμε με λίγα λόγια τον Τεχνικό Καταμερισμό (1), και τ' άποτελέσματά του, δηλαδή τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά του. Γι' αυτό όμοιος πρέπει να ξέρουμε μερικές βασικές προϋποθέσεις της ύπάρξεως του τεχνικού Καταμερισμού, ή γνώσις των οποίων θα μās διευκολύνη στην αντίληψη αυτών, που θα εκτεθοΰν πιο κάτω.

Η μία προϋπόθεση, όπως είπαμε, είναι τó να υπάρχει ένα έργο, του οποίου τα στάδια κατασκευής καταμερίζονται μεταξύ διαφόρων ατόμων. Υπάρχουν όμως και άλλες προϋποθέσεις, τις όποιες άλλωστε ξέρει κάθε άνθρωπος που, έστω και λίγο, ασχολήθηκε με τον νόμο του Καταμερισμού, διότι τις ανέφεραν συχνά πολλοί οικονομολόγοι. Μία τέτοια προϋπόθεση είναι τó πολυσύνθετο του έργου, διότι είναι φανερό ότι έργο άλλο δέν θα μπορού ή να καταμερισθ ή.

Έπίσης έξαρτάται στενά ό Καταμερισμός από την έκταση της αγοράς, της όποιας τις ανάγκες πρόκειται να ικανοποιησ ή. Διότι είναι φυσικό ότι δέν υπάρχει λόγος ν' αυξηθ ή ή παραγωγή ενός προϊόντος όταν ή ζήτησις του δέν είναι μεγάλη, ενώ όταν με την αύξηση του πληθυσμού και την πύκνωση των συγκοινωνιακών δικτύων μεγαλώνει ή έκταση της αγοράς, τότε παρατηρείται αύξων καταμερισμός στις διάφορες λειτουργίες.

Τα πλεονεκτήματα του τεχνικού Καταμερισμού είναι πασίγνωστα, διότι μετά τον Smith τα επανέλαβαν όλοι οι οικονομολόγοι που ασχολήθηκαν με τον νόμο αυτό, εκφράζοντας απλώς διαφορετικά, πράγματα εντελώς όμοια, προσθέτοντας μόνο κάποτε και μία δική τους παρατήρηση.

Πλεονέκτημα του Καταμερισμού είναι ή αύξησης της παραγωγικό-

1) Έξετάζοντες τον τεχνικό Καταμερισμό, φεύγει κανείς εύκολα από τó θέμα, διότι θίγει τα κεφάλαια των μηχανών και της ορθολογιστικής οργάνωσης της Έργασίας. Μολταυέν τον αναφέρουμε, άλλως και μόνον για να είναι πλήρης ή μελέτη.

τητος τῆς ἐργασίας. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀξίσεως αὐτῆς εἶναι ἡ πτώσις τῶν τιμῶν τῶν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο κατασκευαζομένων προϊόντων, ποὺ γίνονται ἔτσι προσιτὰ σ' εὐρύτερο κύκλον καταναλωτῶν. Ἡ ἐλάττωσις αὐτῆ τῶν τιμῶν ὀφείλεται στὴ μείωσι τῶν εἰδικῶν ἐξόδων κατασκευῆς τοῦ μεμονωμένου προϊόντος, ποὺ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἀξίσει τῶν γενικῶν ἐξόδων γιὰ ἐγκαταστάσεις ἢ τὴ γενικώτερη ὀργάνωσι τοῦ ἐργοστασίου.

Ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἔνεκα τοῦ Καταμερισμοῦ ἀξίσει τῆς παραγωγικότητος, αὐτὴ ὀφείλεται σὲ τρεῖς λόγους :

α) Τὴν ἀξίσει τῆς ἐπιδεξιότητος τοῦ ἐργάτου.

β) Τὴν οἰκονομίαν τοῦ χρόνου.

γ) Τὴν ἐφύρσει διαφόρων μηχανῶν ποὺ διευκολύνουν σημαντικὰ τὴν παραγωγή.

Ἡ ἀξίσει τῆς ἐπιδεξιότητος τοῦ ἐργάτου εἶναι φυσικὸ ἀποτέλεσμα τῆς εἰδικεύσεώς του σὲ μία ὀρισμένη λειτουργίαν τῆς παραγωγῆς. Καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀποκτήσῃ μία τέτοιαν ἐπιδεξιότητα, ἀφοῦ ἐπαναλαμβάνει διαρκῶς τὴν ἴδιαν ἐργασίαν.

Ἐκτός τοῦ ὅτι, εἰδικευόμενος, γίνεται κάθε ἐργάτης ἐπιδεξιότερος, ὑπάρχει καὶ τὸ πλεονέκτημα ὅτι ὁ χρόνος μαθητείας ἐλαττώνεται σημαντικὰ καὶ ὅτι κάθε ἐργάτης ἀναλαμβάνει τὸ ἓνα ἢ ἄλλο τμήμα τῆς παραγωγῆς, ἀναλόγως μὲ τὶς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς του ιδιότητες. Λοιπὸν, ὅπως ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ Bablage, ἂν ὅλο τὸ ἔργο ἐκτελεσθῇ ἀπὸ ἓνα μόνον ἐργάτη, τὸ πρόσωπο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τέτοιαν δεξιότητα, ὥστε νὰ μπορῇ ν' ἀναλάβῃ καὶ τὸ λεπτότερον ἢ πολυπλοκώτερον τμήμα τῆς παραγωγῆς, καθὼς ἐπίσης θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τέτοιαν δύναμι, ὥστε νὰ εἶναι ἄξιος νὰ ἐκτελέσῃ καὶ τὸ πιὸ κοινωτικὸν ἀπ' αὐτά.

Ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν οἰκονομίαν τοῦ χρόνου πρέπει νὰ παρατηρήσωμε ὅτι αὐτὴ ὀφείλεται σὲ δύο λόγους :

α) Εἶναι φυσικὸ ὅτι ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀλλάζει πολλὰς φορὰς τὴν ἡμέραν τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας του, θὰ χάσῃ καιρὸν, ἀφ' ἐνὸς γιὰ νὰ πᾶῃ στὸν τόπον τῆς νέας του ἐργασίας, ἀφ' ἑτέρου, ἂν ἡ ἄλλη ἐργασία ἐκτελεῖται στὸ ἴδιον ἐργαστήριον, γιὰ νὰ συγκεντρωθῇ πάλιν. (Λοιπὸν εἶναι φυσικὸ νὰ χαθοῦν ἔστω καὶ λίγα λεπτὰ γιὰ νὰ συγκεντρωθῇ ἡ προσοχὴ στὴ νέα ἐργασία, ποὺ ἀναλαμβάνεται). Ἐπίσης ἐξοικονομεῖται χρόνος μὲ τὴ διαίρεσι τῆς ἐργασίας σὲ μικρὰ τμήματα, ποὺ μποροῦν νὰ ἐκτελεσθοῦν ἔπειτα μὲ ἓναν ὀρισμένον ρυθμὸν.

Ἐχει δὲ παρατηρηθῆ συχνὰ ὅτι ἡ ρυθμικὴ ἐργασία εἶναι πολὺ ἐνκο-
λώτερη ἀπὸ ἐργασία ποὺ γίνεται χωρὶς ρυθμὸν. (1)

1) Karl Bücher. Arbeit und Rhythmus Leipzig 1924 Kap. IX S. 458.

Auch hier hat die Anwendung des Rhythmus zweifellos die Produktivität der Arbeit gesteigert und dies hat bei fortschreitender Entwicklung den Anlass zu immer weitergehender Teilung der Arbeit gegeben. Allerdings nicht

β) Ἐπιτυγχίνεται οἰκονομία χρόνου, διότι ἀναλύοντας τὴν παραγωγή σὲ διάφορα τμήματα, μποροῦν αὐτὰ νὰ ἐκτελεσθοῦν ὅλα συγχρόνως.

Τὸ τρίτο πλεονέκτημα τοῦ Καταμερισμοῦ εἶναι ὅτι συχνὰ ὀφείλεται σ' αὐτὸν ἡ ἐφεύρεσις διαφόρων μηχανῶν. Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ, διὰ τῆς κατανομῆς τῶν σταδίων τῆς παραγωγῆς μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐργατῶν, προσηλώνεται ἡ προσοχὴ τοῦ κάθε ἐργάτου εἰδικῶς σὲ τὸ δικό του τμήμα, τὸ ὁποῖο μαθαίνει ἔτσι πολὺ καλύτερα. Γνωρίζοντας δὲ κατὰ βίβην τὴν ἐργασία του, ἐφευρίσκει μέσο πὺν γὰ τὴν ἀπλουστεύει. Φυσικὰ δέ, ἐφ' ὅσον προορίζεται γιὰ τμήμα μόνον τοῦ ὅλου ἔργου, θὰ εἶναι τὸ μέσον αὐτὸ πὺν ἀπλὸ παρά ἂν προωρίζονταν γιὰ ὁλόκληρη τὴ διεξαγωγή του. Ἄρα καὶ ἡ ἐπιτόησίς του θὰ εἶναι εὐκολώτερη.

Ἡ εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν ἔχει κύριο πλεονέκτημα, τὴν σ' αὐτῆς ὀφειλομένη οἰκονομία ἐργατικῶν δυνάμεων πὺν μποροῦν ἔτσι νὰ χρησιμοποιηθοῦν σ' ἄλλους παραγωγικοὺς κλάδους. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὁλότητο-δηλ. τῆς Κοινωνίας, σημαίνει αὐτὸ ἀύξηση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

Σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν χρησιμοποίησι τῶν μηχανῶν στὴν παραγωγή, ἡ γνώμη τῶν οἰκονομολόγων καὶ κοινωνιολόγων διχάζεται σὲ ἂν αὐτῆς εἶναι ὀφέλιμος ἢ βλαβερὴ γιὰ τὴν παραγωγή καὶ τὴν κοινωνία. Εἶναι φανερό ὅτι γιὰ τὴν πληθοπαραγωγή εἶναι χρησιμώτατες, ἀφοῦ ἐκτελοῦν τὴν καθωρισμένην ἐργασία ταχύτερα καὶ καλύτερα, παρά ἂν ἐκτελοῦνταν αὐτὴν μὲ τὸ χέρι. Ὅτι ἀφορᾷ ὅμως τὴν χρησιμότητα τοῦ ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως, πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι συχνὰ πολεμήθηκε σφοδρότατα ἡ εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν, ὡς ἐξαιρετικὰ βλαβερὴ γιὰ τὴν κοινωνία.

Οἱ πολεμοῦντες αὐτὴν ἐστηρίχθησαν στὰ ἐξῆς ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν ἐν γένει κατὰπτωσιν τῆς πνευματικῆς καὶ οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν ἐργατῶν κυρίως, ὡς τῶν ἀμειώτερα ἐνδιαφερομένων γιὰ τὴν εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν.

Ἐποστηρίζουν ὅτι, ἀφοῦ μὲ τίς μηχανῆς ἐξοικονομοῦνται ἐργατικῆς χεῖρες, ἀναγκαστικῶς θὰ καταργηθοῦν πολλῆς θέσεις ἐργατῶν καὶ θὰ δημιουργηθῆ ἔτσι ζήτημα ἀνεργίας. Καὶ ἡ ἐν γένει θέσις τῶν ἐργατῶν θὰ χειροτερέψη ἔνεκα τῆς πίσεως τῶν μισθῶν, πὺν θὰ εἶναι μοιραῖο ἐπακολούθημα τῆς μεγαλύτερης προσφορῆς ἐργατικῶν χειρῶν.

Σ' αὐτὰ ἀντιτάσσεται ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῶν μηχανῶν δημιουργεῖ ἀναγκαστικὰ μεγαλύτερη ζήτησι ἐργατῶν, ἀφ' ἑνὸς γιὰ τὴν κατασκευὴν ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν μηχανῶν, ἀφ' ἑτέρου γιὰ τὴν ἐντατικώτερον παραγωγή γιὰ

das allein. Aber es muss aufs stärkste betont werden, dass die grossen technischen Fortschritte des letzten Jahrhunderts und unser heutiges Maschinenzeitalter nicht möglich gewesen wären ohne den langen, ihnen vorausgegangenen Entwicklungsprozess der Arbeitszerlegung und der Sammlung gleichartiger, der Rhythmisierung zugänglicher Arbeit an bestimmten Vereinigungspunkten, wie sie die Werkstätten der Berufsarbeiter boten.

νὰ ἱκανοποιηθῇ ἡ μεγαλύτερη ζήτησις, πὸν ὀφείλεται στὴν πτώσι τῶν τιμῶν τῶν πληθοποαραγωγικῶς κατασκευαζομένων προϊόντων.

Ἐκτὸς ἔνεκα τῶν δύο αὐτῶν λόγων, αὐξάνεται ἡ ζήτησις ἐργατικῶν χειρῶν καὶ ἔνεκα τοῦ ἐξῆς : διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μηχανῶν καὶ τῆς πτώσεως τῶν τιμῶν τῶν μ' αὐτὰς παραγομένων προϊόντων, ἱκανοποιῶνται εὐκολώτερα οἱ στὰ προϊόντα αὐτὰ ἀντίστοιχες ἀνάγκες. Τὰ δὲ χρήματα, πὸν ἐξοικονομήθηκαν ἀπὸ τὴν εὐθηνώτερον ἱκανοποίησι τῆς ἀνάγκης αὐτῆς, χρησιμοποιῶνται γιὰ νὰ ἱκανοποιηθῇ ἄλλη, ὁπότε αὐξάνει ἡ παραγωγή τοῦ ἀναγκαίου γιὰ τὴν ἱκανοποίησι αὐτῆς προϊόντος.

Εἶναι φανερόν ὅτι, τὸ πρῶτον ἀναφερομένον ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν πολεμούντων τὶς μηχανές, δὲν εἶναι πολὺ ἱκανοποιητικόν, διότι εἶναι ἀπίθανον νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴν κατασκευὴ τῶν μηχανῶν, οἱ ἐργάτες ἐκεῖνοι, πὸν ἀπολύθησαν ἔνεκα τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῶν. Καὶ αὐτὸ ὀφείλεται ὄχι μόνον στὴν τυχὸν ἄγνοιάν τους νὰ προσαρμοσθοῦν στὶς τελείως νέες παραγωγικὰς συνθήκας π. χ. θὰ εἶναι δύσκολον γιὰ ἓνα ὄφρανοργόν νὰ χρησιμοποιηθῇ στὴν κατασκευὴ ὄφρατικῶν μηχανῶν, ἀλλ' ἐπίσης πρέπει ν' ἀποδοθῇ σὲ χρονικοὺς καὶ τοπικοὺς περιορισμοὺς, ὅπως λ. χ. τὴν κατασκευὴν μηχανῶν στὴν Ἀγγλίαν, ἐνῶ οἱ ἀπολυόμενοι ἐργάτες βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ μειονέκτημα ὅμως αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐξουδετερωθῇ μετὰ τὴν κατάλληλη ὀργάνωσι τῆς παραγωγῆς, καθὼς καὶ τὴ ὁυθμισί τῆς κοινωνικῆς νομοθεσίας.

Ἐπιπροσῆς δὲ τ' ἄλλα ἀναφερομένα ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν πολεμούντων τὶς μηχανές, εἶναι φανερόν ὅτι εἶναι ὀρθά, διότι τὸ ἀπεριόριστον τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων δὲν τοῦς ἀφίνει ἡσυχους, ἔτσι ὥστε μόλις ἱκανοποιηθῇ μία ἀνάγκη νὰ στρέφονται στὴν ἱκανοποίησι ἄλλης (*), ὁπότε θ' ἀυξηθῇ ἡ ζήτησις τοῦ μέσου ἱκανοποίησεως, ἐπομένως δὲ καὶ τῶν ἐργατικῶν χειρῶν, πὸν θὰ τὸ κατασκευάσουν.

Ἄλλα ἀναφερόμενα μειονεκτήματα τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μηχανῶν εἶναι οἱ συχνές οικονομικὰς κρίσεις, πὸν κατὰ κύριον τοῦλάχιστον λόγο, ὀφείλονται στὴν ὑπερπαραγωγή ἐνὸς ὀρισμένου προϊόντος. Αὐτὰς ὅμως, καθὼς ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Durkheim, εἶναι ἀποτέλεσμα μᾶλλον τῆς ἐπεξτάσεως τῆς ἀγορῆς, τῆς ὁποίας οἱ ἀνάγκες πρόκειται νὰ ἱκανοποιηθοῦν μετὰ ὀρισμένη παραγωγή. Αὐτὸ ὅταν ἡ ἀγορὰ εἶναι μικρὴ, περιορισμένη ἀπὸ τὴν ἑλλειψὶ συγκοινωνίας, εὐκολώτερον εἶναι ν' ἀντιληφθῇ ὁ παραγωγὸς τὶς ἀνάγκες τῆς καταναλώσεως. Ἐνῶ τοῦναντίον συγχρόνως μετὰ τὴν ἀνάπτυξι τῶν συγκοινωνιῶν, καταργοῦνται τὰ ὄρια μειαζὶν τῶν διαφόρων χωρῶν, ὅστε ὅταν ἕνας

1) Voltaire Micromeges ch. II.

... J'ai un peu voyagé : j'ai vu des mortels fort au-dessous de nous; j'en ai vu de fort supérieurs; mais je n'en ai vu aucuns qui n'aient plus de désirs que de vrais besoins, et plus de besoins que de satisfaction. J'arriverai peut-être un jour au pays où il ne manque rien; mais jusqu'à présent personne ne m'a donné de nouvelles positives de ce pays-là.

παραγωγός παράγει, δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν του μόνον τὶς ἀνάγκες τῆς χώρας στὴν ὁποία βρίσκεται, ἀλλὰ παράγει γιὰ καταναλωτὰς διασκορπισμένους σ' ὅλη τὴν γῆ. Φυσικὸ εἶναι νὰ μπορῆ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ παρακολουθῆ πολὺ δυσκολώτερα τὶς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς, ἔτσι ὥστε νὰ παράγῃ χωρὶς ρυθμὸ καὶ καθαρὰ προδιαγεγραμμένα ὄρια.

Ἐπίσης οφείλονται οἱ κρίσεις αὐτὲς στὴν τάση, ποὺ θὰ ἔχουν φυσικὰ οἱ περισσότεροὶ τῶν βιομηχάνων, εἴτε γιὰ λόγους συναγωνισμοῦ, εἴτε ἀπλῶς ἀπὸ κίνητρα κερδοσκοπικὰ πιεζόμενοι, νὰ ἐλαττώσουν τὸ κόστος τοῦ κατὰ μονάδα παραγομένου προϊόντος. Αὐτὸ κατορθώνεται μὲ ἐντατικώτερη παραγωγή, ἔτσι ὥστε νὰ μοιράζονται τὰ Γενικὰ Ἐξοδα Ἐγκαταστάσεων κ.λ.π. μεταξύ μεγαλύτερου ἀριθμοῦ προϊόντων. Συχνὰ ἐντείνουν ἐπίσης τὴν παραγωγή γιὰ ν' ἀπυλλαγοῦν ἀπὸ φόρους. Λοιπὸν ἀν' ὑπολογισθοῦν περίπου τὰ προϊόντα, ποὺ κατασκευάζονται ἀπὸ μιὰ μηχανὴ καὶ φορολογηθῶν, θὰ ὑπάρχῃ τάσις τοῦ βιομηχάνου ν' ἀξίῃσῃ τὴν παραγωγή, ἔτσι ὥστε νὰ κατασκευασθῶν προϊόντα μὴ ἐπιβαρυνόμενα φορολογικῶς. Καὶ ἀφοῦ μοιράζεται καὶ αὐτὸ τὸ βῆρος σὲ μεγαλύτερο ἀριθμὸ προϊόντων, βλέπομε ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸ τρόπος γιὰ νὰ ἐλαττωθῆ τὸ κόστος παραγωγῆς τοῦ προϊόντος.

Ἡ τάσις ὅμως αὐτὴ ἔχει συχνὰ ὡς ἀποτέλεσμα τέτοια πτώσι τῶν τιμῶν, ὥστε νὰ καταντᾷ ἡ τιμὴ τῶν παραγομένων προϊόντων νὰ εἶναι μικρότερη τοῦ κόστους τῆς παραγωγῆς των, ὁπότε πάλι παρουσιάζονται ὅλα τὰ συμπτώματα μιᾶς οἰκονομικῆς κρίσεως.

Ὁ υπερβολικὸς καταμερισμὸς καὶ ἡ εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν ἔχουν ὅμως καὶ μερικὰ ἄλλα μειονεκτήματα, εἰδικώτερα μὲ τοὺς ἐργάτες.

Ἔνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι τὸ ὅτι ἐξαρτᾶται ὁ ἐξειδικευμένος ἐργάτης πολὺ ἀπὸ τὸν ἐργοδότη του, διότι εἶναι ἀνίκανος νὰ κίνη τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ἐργασία, ποὺ ἔμαθε. Τὸ μειονέκτημα ὅμως αὐτὸ ἐξουδετερώνεται ἀρκετῶς ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη εὐκολία προσαρμογῆς σὲ νέα ἐπαγγέλματα, ποὺ ἀποκτᾷ ὁ ἐργάτης λόγῳ τοῦ μικροτέρου χρόνου μαθητείας καὶ τῆς εὐκολώτερης ἐκμαθήσεως.

Τὸ μειονέκτημα ὅμως ποὺ τονίσθηκε περισσότερο ἀπ' ὅλα, εἶναι τὸ ὅτι: ἐπιναλωμβάνοντας συνεχῶς μιὰ κίνησι, τὴν ἐκτελεῖ ὁ ἐργάτης πᾶς μηχανικὰ, ἔτσι ὥστε ν' ἀποκοιμίζεται κάθε πνευματικὸ του ενδιαφέρον στὴν ἐργασία.

Σ' αὐτὸ παρατηρεῖ ὁ Marshall (1) ὅτι ὅταν μιὰ παραγωγικὴ λειτουργία καταμερισθῆ σ' ἐλάχιστα τμήματα, ποὺ περιλαμβάνουν τὸ καθένα μιὰ μονότονη κίνησι, τότε εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ κίνησις αὐτὴ θ' ἀνατεθῆ γρήγορα ἢ ἀργὰ σὲ μηχανές. Καὶ εἶναι γενικὴ ἡ παρατήρησις ὅτι ἐκτελοῦνται ἀπὸ μηχανές οἱ ἐργασίαι ἐκεῖνες ποὺ ἀπαιτοῦν μὲν δύναμι καὶ ἐπιδεξιότητα, ἀλλὰ ὄχι πολλὴ κρίσι, ἐνῶ οἱ ἐργασίαι, ποὺ ἀπαιτοῦν ἀνθρώπινη κρίσι ἐκτελοῦνται

1) A. Marshall, Principles of Economics, London 1930, Book IV, ch. IX P. 255 § 3.

μέ τὸ χέρι (1). Σ' ὅ,τι δὲ ἀφορᾷ τὴ γνώμη ὅτι ἡ χρῆσις τῶν μηχανῶν ἐλαττώνει τις πνευματικὲς ἰκανότητες τῶν ἐργατῶν περισσότερο παρὰ ἢ χειροτεχνία, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι συνήθως εἶναι λιγώτερο ενδιαφέρουσα μία ἀπλὴ παραγωγικὴ λειτουργία, ποὺ γίνεται μὲ τὸ χέρι, παρὰ ἢ ἐποπτεία ἐπὶ μιᾶς μηχανῆς, διότι γιὰ νὰ τὴ χειρίζεται ὁ ἐργάτης πρέπει νὰ εἴχῃ στοιχειώδεις τοιλάχιστον τεχνικὲς γνώσεις. Καί ἔτσι ἀντικαθίστῶνται ἢ πρὸ βιάναντες καὶ βαρετὲς ἐργασίαι μὲ πολὺν λεπτιώτερες.

Ἄλλὰ ἔκτος ἀπ' αὐτά, φαίνεται λίγο περίεργη ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἐπανάληψις μιᾶς ὀρισμένης κινήσεως εἶναι πρὸ ἀποκτηνωτικὴ ἀπὸ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ ἔργου ὀλοκλήρου. Γιατί εἶναι πρὸ ἀποκοιμισμένος ὁ ἐργάτης, ποὺ κατασκηνάζει τὸ κεφάλι τῆς βελόνας, ἀπὸ αὐτὸν ποὺ τὴν κατασκευάζει ὀλόκληρη, ἀφοῦ καὶ ὁ τελευταῖος αὐτός, ἐνεκα τῆς συνήθειας ποὺ ἀπέκτησε, θὰ τὴν κατασκευάζῃ μηχανικῶς.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι δὲν εἶναι πρὸ ἀποκτηνωτικὸ τὸ πρῶτο εἶδος τῆς ἐργασίας, ἀλλ' ἀπλῶς κοιμίζει πρὸ πολὺ τὸν ἐργάτη ἢ μεγαλύτερη ἐνταση τῶν νεύρων του. Διότι ἐπαναλαμβάνοντας συνεχῶς μιὰ κίνησι, ἐλαττώνονται σημαντικῶς τὰ φυσικὰ διαλείμματα μεταξὺ τῆς μιᾶς κινήσεως καὶ τῆς ἐπομένης. Ἐνῶ ἀπ' ἑτέρου αὐτός ποὺ κατασκευάζει τὴ βελόνα ὀλόκληρη, μοιρᾶται σὲ περισσότερα ἀντικείμενα τὴν προσοχή του, διότι ἀλλάζοντας τὴν θέσι ἢ τὰ ἐργαλεῖα του, δημιουργοῦνται περισσότερα φυσικὰ διαλείμματα, ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ξεκουράξῃ τὸ ἐντεταμένο νευρικό του σύστημα.

Ὁ Bücher (2) ὡς ἀντίδοτο γιὰ τὴν πνευματικὴ κόπωση ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴ μονοτονία τῆς ἐργασίας προτείνει νὰ ἐκτελεῖται αὐτὴ μὲ ἕνα

1) Ο L. Pohle (Kapitalismus und Sozialismus) ἀναφέρει σὲ ἐξαιρετικῶς ενδιαφέρον κεφάλαιον «Kapitalismus und Arbeitsfreude» τὴ γνώμη τοῦ μηχανικοῦ Jul. H. Mass: «Es ist vollkommen verkehrt zu glauben, dass die Wiederholung derselben Handgriffe zehntausendmal am Tage an sich geistestörend ist. Es kann der Fall sein wenn diese Handgriffe keinerlei Aufmerksamkeit erfordern, aber die Fälle in denen dies zutrifft sind in Fabriksbetrieben verhältnismässig selten, denn gerade das ist charakteristisch für unsere modernen Maschinen, dass wir bemüht sind, sie so zu bauen, dass sie uns alle monotonen Handgriffe, die keine Aufmerksamkeit und kein Nachdenken erfordern, abnehmen».

Ἐπίσης ὁ Cornelissen λέγει γιὰ τὶς μηχανές: «Le résultat le plus important de l'introduction et du perfectionnement des machines n'est pas tant l'économie du temps de travail, que la suppression de la partie la plus abrutissante du labour».

2) Arbeit und Rhythmus Kap. 2. S. 22: «Diese (ἢ κόπωση) kann ausgeschaltet werden, wenn an Stelle der vom Willen geleiteten die automatische (rein mechanische) Bewegung gesetzt wird. Die letztere aber tritt ein wenn es gelingt, die Kräfteausgabe bei der Arbeit so zu regeln, dass sie in einem gewissen Gleichmass erfolgt und dass Beginn und Ende einer Bewegung immer zwischen denselben räumlichen und zeitlichen Grenzen liegen. Durch die in den gleichen Intervallen erfolgende und gleichstarke Bewegung dessel-

ὄρισμένο σταθερὸ ρυθμὸ. Ἔτσι ἐκτελεῖται εὐκολώτερα ἀπὸ τὸν ἐργάτη διότι ἐπαναλαμβάνοντας συνεχῶς τὴν ἴδιαν κίνησιν δὲν χρειάζεται πιά νὰ κουράζεται πνευματικῶς, ἐπ' ὅσον τὴν ἐκτελεῖ μηχανικῶς. Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς πολεμοῦν τόσο στὴν καταμερισμένη ἐργασία: τὸ μηχανικὸ τῆς ἐκτέλεσώς της ('). Σ' αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπαναλάβῃ κανεὶς ὅτι καθε ἐργασία, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς θὰ κατακτῆται νὰ γίνῃ μηχανικὴ. εἶναι δὲ καθαρὰ ὑποκειμενικὸ τὸ ἂν ἀποκτηθῶνται ὁ ἐργάτης ἢ ὄχι. Ἐάν δὲν σκέπτεται τίποτε ἐκτελῶντας μηχανικὰ μίαν καταμερισμένην ἐργασία, δὲν ὑπάρχει πιθανότης νὰ σκέπτεται περισσότερο ἐκτελῶντας τὴν ἐργασία ὁλόκληρη. Καὶ δικαίως λέγει ὁ Roscher ὅτι δὲν πρέπει νὰ φοβᾶται κανεὶς τὴ μονοτονία τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὴ μονοτονία τῆς ζωῆς.

Ἐπίσης εἶναι περίεργη ἢ τόσο συχνὰ ἐπαναλαμβανομένη ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ καταμερισμοῦ φράσις τοῦ Jean-Baptiste Say «εἶναι λυπηρὸ νὰ ὁμολογῆ κανεὶς ὅτι δὲν ἔκανε στὴ ζωὴ του τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ 180 τμημα μίας βελόνας».

Γιατὶ εἶναι τόσο ἀξιολύπητος ὁ ἄνθρωπος αὐτός; Νομίζω ὅτι ὅσο εἶναι ἀξιολύπητος αὐτὸς ποὺ πέρασε τὴ ζωὴ του κατασκευάζοντας συνεχῶς μίαν βελόνα ὁλόκληρη, τόσο εἶναι καὶ ὁ κατασκευαστὴς τμηματὸς της. Αἰσίου καὶ γὰρ τοὺς δύο αὐτοὺς ἀνθρώπους ἢ κατασκευὴ τῆς βελόνας ἢ μέρος της δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μέσον γὰρ νὰ ἐπιτύχουν ἕνα ὄρι-

ben Muskels wird das hervorgebracht, was wir Übung nennen; die einmal in Tätigkeit gesetzte, in bestimmten zeitlichen und dynamischen Massverhältnissen wirkende körperliche Funktion setzt sich mechanisch fort ohne eine neue Willensbetätigung zu erfordern, bis sie durch das Eingreifen eines veränderten Willensentchlusses gehemmt, unter Umständen auch beschleunigt oder verlangsamt wird. Es ist eine allgemeine Erfahrung, das Arbeiten um so mehr ermüden, je geringer die Übung ist, mitder sie vollzogen werden.

— Alle Übung ist Anpassung».

1) K. Bücher, Arbeit und Rhythmus, Kap. IX, S. 443.

Die modernen Nationalökonomien sehen jede einformige Arbeit als «geisttötend» und besonders «aufreibend» an Gerade die Einformigkeit der Arbeit ist die grösste Wohthat für den Menschen, so lange er das Tempo seiner Körperbewegungen selbst bestimmen und beliebig aufhören kann. Denn sie allein gestattet rhythmisch-automatische Gestaltung der Arbeit, die an sich befriedigend wirkt indem sie den Geist frei macht und der Phantasie Spielraum gewährt, Nur so konnte bei der Arbeit Poesie und Musik entstehen. Rhythmische Arbeit ist aber auch an sich nicht geistlose, sondern in hohem Masse vergeistigte Arbeit; nur dass das dafür nötige Nachdenken an den Beginn der Verrichtung verlegt ist und ihre späteren Wiederholungen nur beeinflusst, wie das aufgegossene Öl den Gang der Maschine. Aufreibend werden nur solche einformige Arbeiten, die sich nicht rhythmisch gestalten lassen und bei jeder neuen Operation eine neue, wenn auch gleichartige Aktion unseres Vorstellungsvermögens erfordern wie das Addieren von Zahlenreihen, des Abschreiben von Schriftsätzen u. d.g.l.

σμένο σκοπό, κατὰ κανόνα τῆ συντήρησι αὐτοῦ τοῦ ἴδιου καὶ τῆς οἰκογενείας του. Ἐὰν δὲ αὐτὴ ἐξασφαλιζέται καλύτερα ἀπὸ τὸ πρῶτο εἶδος τῆς ἐργασίας δὲν θὰ ὑπάρξῃ ἄνθρωπος, ποὺ νὰ μὴ τὴν προτιμῆσῃ ἀπὸ τὴν κατασκευὴν τῆς βελόνας ολόκληρης. Γιατὶ ἐπιτίθεται τόσο ὁ Dr. Guido Fischer (1) ἐναντίον τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς λέγοντας: «Σκοπὸς τῆς ἐργασίας δὲν εἶναι πῶς ἢ χαρὰ πρὸς ἐργασίαν, ἀλλὰ τὸ κέρδος».

Γιατὶ, «πῶς;» Αὐτὸ σημαίνει δι ἄλλοτε ἐργάζονταν οἱ ἄνθρωποι μόνον γὰ τὴν εὐχαρίστησί τους. Πιθανὸν νὰ συνέβαινε (καθὼς συμβαίνει καὶ τώρα) μὲ ἄνθρωποις ποὺ ἔχουν ἐξασφαλισμένα τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀλλὰ αὐτοί, ποὺ ἔχουν ἀνάγκην χρημάτων, βέβαια δὲν μποροῦν νὰ ποῦν ὅτι ἐργάζονται, ἐπειδὴ αὐτὸ τοῦς εὐχαριστεῖ. (Ἄλλο ζήτημα τὸ ἂν ἡ ἀναγκαστικὴ αὐτὴ ἐργασία τοῦς εὐχαριστεῖ συγχρόνως).

Αὐτὰ γενικῶς γὰ τὸν Καταμερισμῶ.

Φανερὸ ὅμως εἶναι ὅτι καὶ τὰ μειονεκτήματά του δὲν ἀποτελοῦν ἐμπόδια στὴν ἐξέλιξί του, τὴν ὁποία ἄλλωστε δὲν μπορεῖ ν' ἀνακόψῃ κανεὶς. Τὸ μόνον ποὺ μποροῦμε νὰ κάνωμε εἶναι τὸ νὰ μετριάσωμε τὰ βλαβερὰ τυχὸν ἀποτελέσματά του.

Παρασυρόμενα ἀπὸ τὸ ρεῖμα τοῦ Καταμερισμοῦ μποροῦμε νὰ βαδίζωμε τὴν κοίτην του γὰ ν' ἀποφύγωμε πλημμύρες, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχωμε τὴ δύναμι νὰ τὸ σταματήσωμε.

1) Arbeit u. Mensch. S. 6.